

МУДРІСТЬ НАРОДНА

Збірник сорок третій

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
ТА ПРИКАЗКИ

Упорядкування
і переклад з латинської
Юрія Цимбалюка

Вступне слово
Йосипа Кобова

Київ
Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
1987

82.3(0)—6
Л127

В збірник вошли кращі прислів'я та приказки і поговорки древніх римлян і латиноязычні прислів'я та поговорки епохи середньовіччя.

Художник *О. В. Бичко*

Л $\frac{4703000000-165}{M205(04)-87}$ 165.87

© Видавництво «Дніпро», 1987 р.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Латинські прислів'я та приказки (поруч з давньогрецькими) складають найдавнішу, письмово зафіксовану верству цього виду усної народної творчості в Європі. Виникали вони як творіння римського народу протягом багатьох століть до нашої ери і декількох століть нашої ери. Водночас вони належать до найбільш відомих паремій європейського фольклору. Не меншу популярність мали і ще й нині мають крилаті вислови римських письменників та державних діячів. Це явище пояснюється винятковою роллю латинської мови в культурі Європи, зокрема в західноєвропейських країнах, особливо в середні віки і в епоху Відродження, коли ця мова стала важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування. Мовою дипломатії і міжнародною мовою науки латинь залишалась до XVIII ст. Ознайомлення з прислів'ями і приказками

стародавніх римлян відбувалося книжним шляхом, тому що після розпаду Західної Римської імперії перестав існувати римський народ і разом з ним латинська мова, а на основі її народної (розмовної) різновидності утворилися нові національні мови, об'єднані під загальною назвою романських. Багатомовне поширення латинської мови викликало необхідність ґрунтовного студіювання її в школах Європи, у процесі якого вивчалися і латинські паремії та крилаті вислови стародавніх римлян. Відомі вони лише з літературних пам'яток — творів римського красномовства, які збереглися до наших днів, тому що в античні часи про пареміологію і згадки не було, не було ні збирачів, ні дослідників цього виду римського фольклору. Таким чином, джерела, з яких ми черпаємо знання римських прислів'їв та приказок, — це виключно твори літератури, в яких згадуються ті чи інші зразки народної мудрості. Чим більше той чи той твір римського автора був розрахований на народні маси, чим ближче він стояв до живої народної мови, тим спостерігається в ньому більша кількість прислів'їв та приказок. Так, ясно пересніпані ними комедії

Плавта, в яких виступають персонажі з низів римського суспільства: солдати, ремісники, кулці, раби, звідники тощо. Рясніють ними прозові твори Катона Старшого, листи Ціцерона, збірник «Сентенції» Публілія Сіра, римського мімічного поета й актора І ст. до н. е., який, стикаючися з римським плебсом, включив у свій збірник чимало прислів'їв, що побутували в той час серед римського трудового люду. Немало їх зустрічається в творах Вергілія, Горація, Сенеки, Петронія, Ювенала, Марціала та інших авторів.

Важливу роль у популяризації латинського паремістичного фонду відіграли «Адагії» Еразма Роттердамського (1466—1536 рр.) — перший систематичний збірник античних прислів'їв, приказок, притч, сентенцій, висловів античних оракулів. Навіть після падіння Римської держави не припинилася латинська паремістична творчість, але вона мала вже книжний характер, а не народний.

Латинські прислів'я являють собою квінтесенцію народної мудрості. У них викристалізувався багатомовковий досвід римського народу з різних галузей суспільного виробництва, матеріальної й духовної культури. В них віддзеркали-

лися побут, звичаї, уподобання, мораль, соціальні ідеали, цікаві спостереження римського народу за діяльністю людини і явищами природи, його світосприймання і погляд на життя. Вони трактують як буденні питання, так і одвічні проблеми, які хвилюють людей усіх часів, як проблеми людських взаємин, добра і зла, щастя і нещастя, любові до батьківщини тощо.

Переважна частина латинських прислів'їв, незважаючи на свою часову віддаленість, не втратила своєї актуальності по сьогоднішній день: вони так само злободенні, як сотні років тому, бо стверджують здорові моральні принципи, вони наповнені невідомим гуманістичним змістом, гостро засуджують усе негативне і нікчемне в житті і побуті, образно, влучно, в лаконічній формі висловлюють глибокі думки.

Як прислів'ям інших народів, латинським прислів'ям властива алегоричність, іносказання, тобто вони про одне мовлять, а інше означають. Так, у прислів'ї «Орел не ловить мух» ідеться не про орла і мух, а про людину з великими поривами, яка не дбає про дрібниці. Аналогічно у приказці «Полювати на двох венрів» (відповідник нашого «За

двома зайцями ганятись») мається на увазі той, хто за одним махом хоче домогтись успіху у двох справах.

Латинські прислів'я, подібно до інших, становлять семантично автономічне ціле, оформлене реченням, переважно простим, яке від інших граматичних форм відрізняється своєю метафоричністю і образністю, до того ж не вимагає контексту. Приказки ж, хоч і містять у собі художній образ, залежні від контексту, бо їхній зміст визначається контекстом («Світ обертається, немов жорна»).

Переважна більшість латинських прислів'їв має форму тверджень, висловлених у дійсному способі, які містять моральну пораду, через що вони набувають значення афоризмів, золотих думок, наприклад: «Друга не годиться ображати навіть жартома».

Певна група прислів'їв оформлена в наказовому способі, наприклад: «Довірай, але дивись, кому довіряєш!»

Римляни споконвіку були хліборобським народом. Рільництво вважалось у них найшочеснішим заняттям, яке не лише дає фізичний гарт, а й породжує здорову моральність, благородність мислення. Значна частка латинських прислів'їв та приказок тісно пов'язана із світоглядом

і звичаями римського селянина, наприклад: «Із зернини постас купа зерна», «Доглянута ділянка більше родить, ніж занедбаний лан», «Хвали великі ниви, обробляй малу!», «Бур'ян швидко росте» тощо.

Чимало прислів'їв пов'язано з тваринним світом, зокрема з домашніх тварин твердо увійшли в прислів'я: кінь, собака, осел, віл, свиня, півень («Око господаря кормить коня», «Молодий віл вчиться орати у старого», «Завинив собака, а карають свиню»), з ворожих селянинові тварин у римських прислів'ях фігурують: вовк, лис, миша («Залишити вовка серед овець», «З вигляду вівця, всередині — вовк», «Лисиця міняє шкуру, але не вдачу»).

У великій ціні, як указують прислів'я, була в римлян праця, джерело не лише суспільного добробуту, матеріального достатку, а й духовного багатства римських громадян, наприклад: «Праця все перемагає», «Нічого не роблячи, ми вчимося робити поганає», «Праця — не тягар, а добро», «Праця породжує почесні». Стародавні римляни високо цінували свободу, про що свідчать такі прислів'я, як: «Кожна людина від природи прагне свободи», «Неволя — найбільше з усіх

нещастя», «Скільки рабів, стільки ворогів», «Багатьох повинен боятися той, кого багато людей боїться» та інші.

В ряді прислів'їв звучить засудження війни як протиприродного явища і похвала миру: «Мир — найцінніша річ», «Надія на порятунк полягас лише в мирі», «Серед брязкоту зброї Музи мовчать» і т. ін.

Чільне місце в латинських прислів'ях займає любов до батьківщини. Сюди належать такі прислів'я, як: «Батьківщина — спільна мати всіх громадян», «Батьківщину любимо не тому, що вона велика, а тому, що наша» та багато інших. У багатьох прислів'ях знайшла відображення дружба, яка у великій пошани була у стародавніх римлян: «Сама природа створила дружбу», «Друг — найбільший скарб у житті», «Втрата друга — найбільша втрата» тощо.

В прислів'ях і приказках віддзеркалилась душа римського народу, такі національні риси стародавніх римлян, як серйозність, стриманість, сильна воля, перевага розуму над почуттям і фантазією. Дарма шукати в них гумору, що так яскраво виявився в жартівливих прислів'ях і приказках українського народу.

Деякі латинські прислів'я схожі або на-

віть ідентичні з окремими прислів'ями, що зустрічаються в паремістичному фонді інших народів. До них належать: «Кожний є ковалем свого щастя», «Рука руку мие», «Залізо треба кувати, поки гаряче», «Не все золото, що блищить», «Гора з горою не сходиться, а люди сходяться», «Немає диму без вогню» та інші. Ця типологічна подібність може пояснюватись або запозиченнями з латинської мови, як наслідок впливу цієї мови на інші мови Європи, або тим, що в певні історичні періоди схожі умови життя призводять до подібних спостережень, думок, висновків, які згодом передаються з покоління в покоління.

В латинських прислів'ях дошкульно тавруються несні багатії («Багатство — не благо», «Багач є або шельма, або нащадок шельми», «Багатство і почесні непевні й короткочасні»), скнари («Скупому бракує як того, що він має, так і того, чого він не має», «Бідному багато чого бракує, скупому усього бракує»), дурні («Дурень говорить усе, що йому спаде на думку»), боягузи («Боязкий називає себе обережним, а скупий — ошадливим»), брехуни («Брехунові не віримо навіть тоді, коли він говорить правду») та інші носії вад.

Багатьом латинським прислів'ям та приказкам притаманні такі зображальні засоби мови, як гіперболи (наприклад: «Обіцяти гори золота»), алітерації («Немає нічого кориснішого від солі і сонця», «Наплювати собі за пазуху»), анафори («Скільки рабів, стільки ворогів», «Ганебно придбане, ганебно пропадає»), повторення тих самих слів безпосередньо поруч себе в різних відмінках, внутрішні рими. Всі ці засоби у вираженні мови лише частково можна передати українською мовою.

Полюбляли римляни прислів'я, побудовані у формі протиставлення, контрасту, з наявною парадоксальною думкою, на перший погляд, із смисловим протиріччям, наприклад: «Хоч не вмис говорити, не може мовчати», «Половину діла зробив той, хто почав діло».

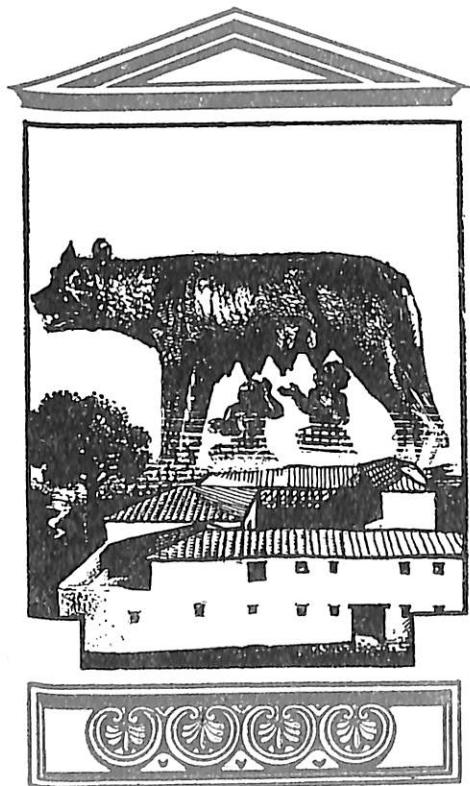
Деякі з прислів'їв мають метричну будову: побудовані вони в ямбічному, трохеїчному, дактилічному розмірах, тому що той чи інший письменник, використовуючи народні прислів'я, оформляв його у віршовому розмірі, якого вимагав літературний жанр, репрезентований твором автора.

До скарбниці латинських прислів'їв та приказок, а також крилатих слів зверта-

лись неодноразово класики марксизму-ленінізму — Маркс, Енгельс і Ленін та видатні письменники світової літератури. З українських письменників користувалися ними Ів. Франко і Леся Українка, вживаючи їх часом і як епіграфи до своїх творів (*Contra spem spero, Semper tiro, Vivere memento* та інші).

Латинська паремістична спадщина перекладена багатьма мовами світу. Українському читачеві вона стала доступною завдяки збірці «Крилаті латинські вислови», укладеній Ю. В. Цимбалюком і Г. О. Краковецькою (К., «Вища школа», 1976). Пропонований читачеві збірник докорінно відрізняється від попереднього: тут подаються паремії виключно народного походження, без крилатих висловів римських літераторів і політичних діячів, укладені не за алфавітом, а за тематикою, з включенням латинських прислів'їв та приказок з часів середньовіччя та доби Відродження.

Йосип КОВІВ

Батьківщина — спільна мати
всіх громадян

Батьківщина — спільна мати
всіх громадян.

Треба, щоб вітчизна
була нам дорожча, ніж ми самі собі.

Ми живемо не для себе,
а для батьківщини.

Батьківщину любимо не тому,
що вона велика, а тому, що наша.

Ради батьківщини
слід жертвувати навіть славою.

Солодко й почесно віддати життя
за батьківщину.

Загинути за батьківщину —
здобути безсмертя.

Кожному своя батьківщина
наймиліша.

Немає жодної країни,
кращої за батьківщину.

Рідна земля усім дорога.

Дім батьківщини
кращий від чужого вогню.

Рідну сіль треба більш цінувати,
ніж чужий обід.

Власний дім — найкращий дім.

Нема нічого милішого
за домашнє вогнище.

Ніде не живеться так зручно
і вільно, як у себе вдома.

○

Правду кажуть:
власний дім вартий золота.

○

Кожен у своєму домі — цар.

○

Милосердний громадянин —
втіха батьківщини.

○

Милосердний володар —
всенародне щастя.

○

Вигнання терпить той,
хто відмовляється
служити вітчизні.

○

Бездомний вигнанець —
непохований мрець.

○ ○ ○

Благо держави — найвищий закон.

Там сильний народ, де сильні закони.

○

Закон повинен бути стислим.

○

Закон дивиться вперед, а не назад.

○

Хороші закони виникають
з поганих звичаїв.

○

Знищувати закони —
виривати у себе першу допомогу.

○

Закон нікого не змушує
робити пусте або некорисне.

○

Для того створені закони,
щоб сильний не був всемогутнім.

○

Справедливий закон — опора свободи,
рівності і братерства.

В єдності — сила

В єдності — сила.

Велика сила в народі.

Голос народу — голос божий.

Згода всіх народів — закон природи.

Згода громадян — захист міста.

Там завжди перемога, де панує згода.

Незгода громадян часто призводить
і великі держави до загибелі.

Очі бачать більше, ніж око.

Робота полегшується
руками багатьох.

Двоє — військо для одного.

Одна людина — ще не суспільство.

Один чоловік — не чоловік.

Один голос — жодного голосу.

Одна квітка — ще не весна.

Горе самотньому!

Самотність — мати непокою.

Кращим і безпечнішим є невний мир,
ніж можлива перемога.

Мир — нагорода за закінчену війну.

Найнесправедливішому миру
відавай перевагу
перед найсправедливішою війною.

○

Благодатний мир личить людині,
війні раді дикі звірі.

○

Мир — це спокійна свобода.

○

Мир створює хліб, хліб —
дитя миру.

○

Нехай зброя поступиться перед
тогою¹, військові лаври —
перед громадянською заслугою.

○

Серед брязкоту зброї мовчать Музи.

○

Радість напасника коротка.

○

Мир — найцінніша річ.

¹ То га — чоловічий верхній одяг.

Мир необхідно здобувати.

○ ○ ○

Воля дорожча від червоного золота.

○

Краще свобода, сповнена небезпек,
ніж спокійне рабство.

○

Життя без свободи — ніщо.

○

Неволя — найбільше з усіх нещасть.

○ ○ ○

Жити — значить боротися.

○

Або перемогти, або вмерти.

○

Або смерть, або перемога.

○

Або Цезар¹, або ніщо.

¹ Цезар (100—44 рр. до н. е.) — видатний римський державний діяч, оратор і письменник.

Почесна смерть краща
від рабського життя.

○

Тільки один раз доводиться
здійснювати смертну путь.

○

Справедливість полягає в тому,
щоб кожному дати те,
що йому належить.

○

Кожному по заслугі.

○

Хто воює мечем, від меча й гине.

○

Двічі гине той,
хто гине від своєї зброї.

Добра справа торжествує

Добра справа торжествує.

○

Добре задумане, якщо й загасне,
не пропадає.

○

Добру справу можна загальмувати,
але ніколи не знищити.

○

Нагородою за добру справу
є її здійснення.

○

Хто подає допомогу в щасті,
отримує її в нещасті.

○

Роблячи добро,
ми найбільш наближаємось до богів.

Доброзичлива людина —
найближчий родич.

○

Доброзичливість завжди щаслива.

○

Послуги доброзичливої людини
не мають меж.

○

Те, що даєш добрій людині,
даєш і собі.

○

Хто робить добро порядній людині,
той сам його частково отримує.

○

З ненависті до поганого,
а не зі страху чини добро.

○

Щоб поводитись добре,
треба знати, що таке добро.

○

Вдячна людина
дає поштовх до добродійств.

Порядна людина
завжди простодушна.

○

Добра людина не обманює
навіть в годину смерті.

○

Для доброї людини суворість
найближча до справедливості.

○

У доброї людини
гнів швидко минає.

○

Добру людину
можуть вважати за нещасну,
але сама вона
ніколи не може бути нещасною.

○

Чого не поклав,— не бери.

○

Для порядної людини добра слава —
найбільша спадщина.

○

Добра слава — друге майно.

Найкраще змагання — в людяності.

○

Великому духу — велика доля.

○

Хто не вмів розставляти засідки,
не вмів боятись.

○

Хто може дати добро,
може й відняти його.

○

Вдавати доброго —
найбільша облудність.

○

Найблагородніший той,
хто вмів віддячувати.

○

Як часто той,
хто відмовляв у добродіянні,
сам його просить!

○

Подвійно приємним є те,
що дано зверх необхідного.

Менше обманює той,
хто швидко відмовляє.

○

Не слід робити шкідливих послуг.

○

Допомагає і той,
хто не хоче зашкодити, хоч і може!

○

Приймати добродійство —
продавати свою свободу.

○

Приватними стараннями
нищиться суспільне благо.

○

Добре навіть недругам
сказати добре слово.

○

З таким самим почуттям
треба повертати добро,
з яким його давали.

○

Пам'ять про добродіяння не тривала.

Добро забувається,
лихо пам'ятається.

○

Благодіяння не нав'язують.

○

Добро — рідкісне явище.

○

Все цінне — рідкісне.

○

Люди не цінять того, що мають.

○

Кожний вважається добрим,
поки не доведуть протилежного.

○

Всі спокійно слухають,
коли наказують достойні.

○

Доброчесність блищить сама по собі.

○

Доброчесність не вмєє поступатись
перед нещастям.

Краще довіритись доброчесності,
ніж Фортуні¹.

○

Той володіє багатьма чеснотами,
хто любить їх в інших.

○

Все, що в майбутньому
буде найвищим,
починається з найнижчого.

○

Для непорочних усе непорочне.

○

Бути кращим від найгіршого —
ще не значить бути хорошим.

○

Шкодить добрим той,
хто жаліє поганих людей.

○

Щади поганого,
якщо разом з ним загине хороший.

¹ Фортуна — римська богиня щастя,
долі, добробуту й успіху.

Чесно буде пощадити негідника,
щоб пощадити й гідного.

○

Краще подобатись одному доброму,
ніж багатьом поганим.

○ ○ ○

Тому, хто сіє добро,
віддячують добром,
а тому, хто сіє зло,— злом.

○

Хто сіє зло, той зло й пожне.

○

Хто може завдати шкоди,
вселяє страх навіть тоді,
коли не шкодить.

○

Багатьох повинен боятися той,
кого багато хто боїться.

○

Недоброзичливість
має приховані зуби.

Злозичливець
завжди живиться власною злістю.

○

Злобливих породжують здебільшого
невдячні.

○

Злоба одного швидко стає
прокляттям для всіх.

○

Злоба, щоб більше нашкодити,
вдає із себе добру.

○

Яке зlodіяння —
звалювати свою вину на іншого!

○ ○ ○

Порядна людина
несправедливості не чинить.

○

Право стоїть вище
всілякої несправедливості.

Більше, ніж кара,—
стати жертвою несправедливості.

○

Ненавидить несправедливість
навіть той, хто її чинить.

○

Несправедливість
легше переносять вуха, ніж очі.

○

Мирячись
із задоволеною несправедливістю,
ти накликаєш на себе нову.

○ ○ ○

Багатьом небезпечний той,
хто кривдить когось одного.

○

Кривдник пише на вітрі,
ображений — на мармурі.

○

Легше завдати образи,
ніж її стерпіти.

Благородний дух
не терпить словесних ударів.

○

Для великодушної людини
ліками від кривди є забуття.

○ ○ ○

Хто приходив шкодити,
приходить підготовленим.

○

Тому, хто хоче мстити комусь,
добра будь-яка нагода.

○

Мстивість —
схильність нікчемної душі.

○

Краще не звертати уваги,
ніж мстити.

○

Хто вагається мстити,
породжує багатьох негідників.

Безглуздо мстити іншому
за свої провини.

° ° °

Платон¹ — друг, а істина —
більший друг.

°

Найбільше право — у правді.

°

Правда завжди має перевагу,
і їй усе поступається.

°

Правди не приховаш.

°

Правда — дочка часу.

°

Час виявляє правду.

°

Правду пригнічують,
але задушити її не можна.

¹ Платон (427—347 рр. до н. е.) — ви-
датний давньогрецький філософ.

Хай краще дійде до розбрату,
ніж маєш відступитись від істини.

°

Той, хто стверджує,
повинен довести свою правоту.

°

Чому ми не чуємо істини?
Тому, що її не говоримо.

°

Дай волю язика,
коли домагашся правди.

°

Погана людина боїться світла
правди, як чорт — хреста.

°

Великою силою є правда,
і вона переможе.

°

Простота — ознака щирості.

°

Мова правди проста.

Розум — скарб людини

Розум — скарб людини.

○

Розум керує людьми.

○

Розум — душа закону.

○

З віком проникливість розуму зростає.

○

Розум і без сили багато чого значить.

○

Розумом, а не силою треба приборкувати юність.

○

Очі сліпі, коли розум зайнятий іншими справами.

Розумному вистачить сказаного.

○

Один лише розум може забезпечити спокій.

○

Берись за розум!

○

Не падає з мосту той, хто розумно ходить.

○

Гладіатор сам на арені приймає рішення.

○

○

○

Мудрість — око життя.

○

Мудрість починається з бажання позбутись дурості.

○

Осягається мудрість зрілими розмірковуваннями.

○

Важко з'єднати мудрість зі смутком.

Мудрими не народжуються,
а стають.

○

Мудрість
не завжди супутниця свини.

○

Рідко може одна і та ж людина
говорити багато й до ладу.

○

Якщо сам ти не мудрий,
даремно слухаєш мудрого.

○

Не може не стати мудрим той,
хто знає, що він нерозумний.

○

Мудрий не вірить зрадникові.

○

Ораторами стають,
поетами народжуються.

○

Захоплення робить людей
красномовними.

Поет все своє життя вчиться.

○

Гнів робить поетом.

○

Для мудрого презирство важче,
ніж смертельний удар.

○

Той вмирає, не доживши до старості,
хто мудрий не за роками.

○ ○ ○

Скільки голів, стільки й думок.

○

У кожного свій звичай.

○

Будеш у Римі,— живи за римським
звичаем; будеш в іншому місці,—
живи, як там живуть.

○

Про смаки й кольори
не треба сперечатись.

Смак не підкоряється законам.

○

Не всім подобається одне
й те ж саме.

○

Цим смакують овочі, іншим — олія.

○

Мене захоплює моє, тебе — твоє.

○

Не все підходить усім.

○ ○ ○

Швидше переможеш розсудливістю,
ніж гарячковістю.

○

Мужня й стійка людина
не хвилюється в скруті.

○

Перемога не любить суперництва.

○

Суперництво зміцнює таланти.

Нехтуючи багато чим,
могутній стає ще могутнішим.

○

Мужність воїнів залежить
від передбачливості вождя.

○

Не ганебний той рубець,
який є наслідком мужності.

○

Не болить рана,
отримана задля перемоги.

○ ○ ○

Краще чесне ім'я,
ніж велике багатство.

○

Добра слава дорожча за багатство.

○

Добра слава — друга спадщина.

○

Справжня слава часто випадає
на долю простої людини,
а фальшива — на долю можновладця.

Добра слава
і в темряві зберігає свій блиск.

○

Слава, як тінь,
супроводжує мужніх.

○

Як справжня слава прикрашає,
так фальшива ганьбить.

○

Якщо приходить нова слава —
давня тьмяніє.

○

Жадоба слави — стимул для ума.

○ ○ ○

Чесна людина воліє померти,
ніж бути зганьбленою.

○

Почесна смерть
краща за ганебне життя.

○

Іншому прощай, собі — ніколи.

Почесній смерті віддай перевагу
над ганебним життям.

○

Вміти коритися так само славно,
як і вміти наказувати.

○

Безглуздо керувати іншими,
якщо не вмієш володіти собою.

○

Керівник повинен передбачати
і добре, й погане.

○

Погано керуючи, втрапиш владу.

○ ○ ○

Чесність породжує дружбу
і підтримує її.

○

Чесність не вимагає винагороди.

○

Чесність — винагорода сама за себе.

○

Чесність облагороджує.

Тільки чесність
робить людей щасливими.

○

Чесність і в суворі часи спокійна.

○

Чесність, як душа: відлетить —
ніколи не повернеться.

○

Ти зневажаєш честь,
коли просиш за негідного.

○

Турбуйся більше про совість,
ніж про поговор.

○

Коли дієш чесно,
нікого не бійся.

○

Чиста совість
сміється з брехливих чуток.

○

Людина з чистим сумлінням
спокійно спить.

Невинуватий нікого не боїться.

○ ○ ○

Совість варта тисячі свідків.

○

Рани совісті не заживають.

○

Докори сумління — тиха м'юка.

○

Докори сумління є покарання
без дій закону.

○ ○ ○

Нечесний прибуток має сумний
кінець.

○

Краще зазнати втрати,
ніж мати нечесний прибуток.

○

Нечесно придбане
з ганьбою відходить.

Нечесний прибуток рівний втраті.

◦

Те, що придбане нечесно, зводить
нанівець усе, здобує чесно.

◦

Ганебно придбане —
ганебно й пропадає.

◦

Що швидко приходить,
швидко й відходить.

◦

Прибуток для одного —
втрата для іншого.

◦

Втіха у втраті — забуття.

◦ ◦ ◦

Злочиннами
ніхто не здобуде тривалого щастя.

◦

Хто ганяється за чужим,
втрачає своє.

◦ ◦ ◦

Втрата сорому
ніколи до добра не веде.

◦

Відчуття сорому
не можна навчитись, воно вроджене.

◦

Кого не схилить сором,
того нехай зламає страх.

◦

Ще є надія на порятунок,
коли людина не втратила сорому.

◦

Треба пробачити людині, якщо їй
соромно отримати пробачення.

◦

Сам себе віддає на муку той,
хто соромиться вчиненого.

◦

Корисним є сором,
який рятує від небезпеки.

Немає нічого сумнішого,
як соромитись того, що ти вчинив.

○ ○ ○

Ніхто не знає своїх небезпек.

○

Прекрасний день хвали увечері.

○

Оціною день після заходу сонця,
а не перед сходом.

○

Відоме зло не страшне.

○

Обережним слід бути завжди.

○

Обережний вовк навіть ями боїться.

○

Тримайся золотої середини.

○ ○ ○

Насторожуй вуха біля говоруна.

Обмірковуї усе, що чуєш,
а в що віриш, доведи.

○

Слухай, що говорить інший,
і зважуй.

○

Довірляй, але дивись,
кому довіряєш.

○

Не починай того,
в чому пізніше будеш каятись.

○

Постійно побоюючись,
мудрий уникає лиха.

○

Хто побоюється насток,
у жодну з них не попаде.

○

Побоюйся те шукати,
що тобі гідко буде знайти.

○

Остерігайся літати раніше,
ніж у тебе виростуть крила.

Завжди думай про те,
що дає тобі безпеку.

Остерігайся тихого неа
і спокійної води.

Хто вміє остерігатися,
зуміє безпечно йти.

Не на всі запитання
слід відповідати.

Проти течії важко плисти.

Дивись, не упади з конем у яму.

Не встромляй долоні туди,
де з'єднується стовбур з корою.

Не бий каменя,
щоб не залишитись без руки.

Добре укріплювати корабель
двома якорями.

Уникай солодкого,
яке може стати гірким.

Боїться опинитись у мішку той,
хто вже раніше в ньому бував.

Кіт, який обпікся, боїться вогню.

Погорілець боїться вогню,
а покусаний — собаки.

З вигляду вівця, всередині — вовк.

Не всі, хто нам усміхається,
щиро ввічливі.

Не кожен, хто трубить, мисливець.

Не все, що біліє,— слонова кістка,
і не все, що червоне,— золото.

○

Не вір чистому небу і хазяїнові,
котрий сміється.

○

Не завжди кухар той,
у кого довгий нік.

○

Не всі, в кого кіфара, кіфаристи.

○

Не кожен святий,
хто переступає поріг храму.

○

Чорна корова дає біле молоко.

○ ○ ○

Лагідність — ліки від жорстокості.

○

Лагідна відповідь стихує гнів.

○

Навіть жорстокі серця
перемагає ласкаве прохання.

Бережливість —
джерело достатку.

○

Нема більшого прибутку,
як берегти те, що маєш.

○

Додавай мале до малого —
буде велика купа.

○

Із зерни постає купа зерна.

○

З малих джерел
виростає велика ріка.

○

Треба зберігати хоч брудну воду,
поки з'явиться чиста.

○

Пізно бути ощадливим,
коли проглядає дно.

○ ○ ○
Мовчазніший за статую.

○
Тихіший від олії.

○ ○ ○
Хто розумніший, той скромніший.

○ ○ ○
Розважливість береже від небезпек.

Праця — не тягар, а добро

Праця — не тягар, а добро.

Життя б нічого не дало людям
без наполегливої праці.

Праця сама по собі — насолода.

Людина прикрашає місце,
а не місце людину.

Хто шукає заробітку,
встає рано-вранці.

Людині не личить боятися праці.

Наполеглива праця все перемагає.

Бажання без праці мало що значить.

Праця живить розум.

Хто не працює, той нехай не їсть.

Не діловий той чоловік,
що уникає праці.

Хто уникає млина, уникає й борошна.

Без важкої праці не сходять
жоден посів.

Хвали великі ниви, обробляй малу!

Доглянута ділянка більше родить,
ніж занедбаний лан.

Хліборобство корисне всьому
роду людському.

○

Присвячувати час хліборобству —
насолада.

○

На необроблених нивах
виростає шкідливий бур'ян.

○

Хороший хлібороб перемагає
неродючість ґрунту дбайливістю
і доглядом.

○

Присмно витрачати час
на обробіток землі.

○

Земля завжди віддає з лишком те,
що вона одержує.

○

Присутність господаря —
запорука врожаю поля.

○

Око господаря кормить коня.

Око господаря найкорисніше в полі.

○

Треба шанувати не по дому
господаря, а по господарю дім.

○

Щоб зібрати врожай,
треба спершу посіяти.

○

Як носієш, так і пожнеш.

○

Коли малий посів,
збереш малий врожай.

○

Де безлад,
там не pomoже й працьовитість.

○

Зміна праці — полегшення втоми.

○

Для себе сієш, для себе і збереш.

○

Негустим буде врожай,
якний посіяла скупа правця.

Фіги падають у рот тому,
хто працює.

Хто хоче їсти ядро горіха,
хай розламає його шкаралупу.

Ловиш рибу — не бійся води.

Смажені голуби самі в рот не летять.

Підкладай полін у вогонь,
якщо хочеш, щоб полум'я не погасло.

Камінь, що котиться,
не обростає мохом.

Поки дозволять сили й роки,
долайте труднощі!

Головні труднощі попереду.

Витримка приносить нагороду.

Високий Рим був збудований
не за один день.

Жодна з чеснот
не має такого значення,
як терпеливість.

Терпи і май витримку,
і муки тобі допоможуть.

Будь-яку долю
треба перемагати терпеливістю.

Терпеливість —
приборкувачка всього.

Доброчесність, поєднана
з терпеливістю, все долає.

Перенось великі труднощі,
легше буде переносити менші.

Праця породжує почесні.

Краще, щоб ти комусь
наступав на п'яти, ніж хтось тобі.

○

Чим більша честь,
тим більший тягар.

○

Почесті прикрашають чесну людину
і таврують нечесну.

○

Почесті педостойному — все одно,
що ганьба.

○ ○ ○

Праця і ремесло нікого
не обтяжують.

○

Ремесло найкраще в дорозі.

○

Будь-яка земля живить ремесло.

○

Майстра видно по роботі.

64

○ ○ ○

Яка праця,
такий повинен бути заробіток.

○

Яка праця, така й нагорода.

○

Яка платня — така жертва.

○

Надія за нагороду праці — втіха.

○

Важко здобує задоволення —
найсолідше.

○

Роби так, щоб ніхто не заздрив
твоїм заслугам.

○

Чим більша слава —
тим більші в неї крила.

○

Хто почав справу,
той виконав її наполовину.

65

Починати завжди важко.

○

Добрий початок — половина справи.

○

Ганьба — погано закінчити
добре почату справу.

○ ○ ○

Не відкладай нічого
на завтрашній день.

○

Завтра, завтра, завжди завтра,
і так минає життя.

○

Старанність важлива в усіх справах.

○

Старанній людині завжди
залишається щось доробити.

○

Вважай, що нічого не зроблено,
якщо ще залишилось щось зробити.

○

Роби те, що тобі до душі.

○ ○ ○

Не йде до лісу той,
хто боїться ожинкових кущів.

○

Хто боїться стеблини,
той не спить на соломі.

○

Краще не починати,
ніж зупинитись на півдорозі.

○

Узявся за справу,— заверши її
або ж не берись за неї.

○

Розум хвалять, коли кінчиш діло.

○

Присмно й відпочивати,
коли чесно виконав роботу.

Учись, але у вчених,
неуків сам навчай

Учись, але у вчених,
неуків сам навчай.

Грамотність завжди має хліб
і готовий одяг.

Вчена людина
завжди в собі багатство має.

Нелегкою є дорога з землі до зірок.

Через м'юку до світла.

Мати знання хотіли б усі,
але докласти зусиль для цього
мало хто хоче.

Глибокі знання
не лежать у м'якому ліжку.

○

Чого замолоду вчаться,
те довше пам'ятають.

○

Чого не навчився в молодості,
того не знатимеш у зрілому віці.

○

Потрібно гнути деревце,
а не стовбур.

○

Старе дерево не пересаджують.

○

Старого собаку
дуже важко привчити до ланцюга.

○

Стільки знаємо, скільки пам'ятаємо.

○

Вчимося не для школи, а для життя.

○

Наука — скарб.

Осягнув вершину той,
хто поєднав корисне з приємним.

○

Хто шукає, той знайде,
хто ступає, тому відчиняють.

○

Життя без науки — смерть.

○

Вчитися в будь-якому віці не пізно.

○

Людині треба вчитися так довго,
як довго вона не знає чогось.

○

Багато людей знає багато,
та ніхто не знає всього.

○

Ніхто не може знати всього.

○

Краще незнання, ніж лиха наука.

○

Те, що знаємо, — крапля,
чого не знаємо — море.

Хто пише, двічі читає.

○

Як хліб живить шлунок,
так читання живить розум.

○

Книжки — друзі, книжки — вчителі.

○

Книги мають свою долю.

○

Хто вчиться без книжки,
той решетом набирає воду.

○

Плоди науки солодкі, корені — гіркі.

○

Наступний день —
учень попереднього.

○

Вчитися годиться і в ворога.

○

Добре вчить той,
хто добре розрізняє.

Не йти вперед — значить йти назад.

○

Не вчитель
повинен приходити до учня,
а учень до вчителя.

○

Молодий віл вчиться орати
у старого.

○

Вчаться помиляючись.

○

Знай суть справи,
а слова самі знайдуться.

○ ○ ○

Приклади корисніші від правил.

○

Вправа — найкращий вчитель.

○

Ніхто не народжується майстром.

○

Майстерність опановують поступово.

Що шкодить, те вчить.

○

Для людей немає нічого недсяжного.

○

Пізно забувається те,
що ми довго вивчали.

○

Заняття накладають відбиток
на вдачу.

○

Для навчання, а не для повчання.

○

Навчаючи інших, вчимося самі.

○

Коли навчаєш, не будь багатослівним.

○

Не мало висловлюй у багатьох словах,
а в небагатьох словах — багато!

○

Тягар, який уміло носять,
стає легким.

○ ○ ○

Час — найкращий учитель.

○

Час — найкорисніший порадник
для людини.

○

Час приносить усе.

○

Вимога часу — закон,
гідний поваги.

○

Хто перший у часі, перший по праву.

○

Перевагу має той, хто є перший.

○ ○ ○

Досвід — найкращий вчитель
у всіх справах.

○

Досвід робить людину обережною.

○

Досвід приходить з роками.

Історія — вчителька життя.

○ ○ ○

Вибратись у дорогу —
це найважча справа.

○

Пряма лінія найкоротша,
пряма дорога найбезпечніша.

○

Дорога є всюди,
де попередник залишає свій слід.

○

У далекій дорозі навіть солома
є тягарем.

○

Балакучий супутник у дорозі
заміняє віз.

○

Радіє подорожній,
побачивши друга в дорозі.

○

Не май супутником у дорозі падлюку.

Хто мандрує за море,
той міняє лише небо, а не душу.

○

Вола назвуть волом,
де б він не показався на світі.

○

Хто тут був ослom,
не стане там конем.

○

Повернутися туди, звідки прийшов,
ніколи не важко.

○

Язык — проводир ніг.

Кожен — коваль свого щастя

Кожен — коваль свого щастя.

Кожен готує свою долю.

Розумний сам собі кує щастя.

Терплячий і сильний
сам себе робить щасливим.

Щастя сприяє відважним.

Дари таланту і Фортуни
доступні всім.

Людське щастя
ніколи не буває постійним.

Легковажна Фортуна
швидко забирає те, що дала.

Фортуна крихка як скло:
коли блищить, тоді й розбивається.

Куди хилить Фортуна,
туди хилить вона й успіх.

Фортуна нічого не забирає в нас,
крім того, що дала.

Не твоє те,
що твоїм зробила Фортуна.

Коли Фортуна нас пестить,
вона хоче нас спокусити.

Найменше забирає Фортуна в того,
кому найменше дала.

Щастя само по собі — неспокій.

Гарт у біді — половина біді.

○

Доля нічого не дає
у вічну власність.

○

Доля радує людину,
коли приходить з ласкою.

○

Доля сліпа.

○

Те, що призначено долею,
прокладе собі дорогу.

○

Те, чому годиться бути,
збудеться у свій час.

○

Людина намічас, доля вирішусь.

○

Добре задумане
часто погано вдається.

○

Людські долі зворушують душу.

Життям частіше керує
щасливий випадок, ніж розум.

○

Немає нічого щасливого
з усіх боків.

○

Дурні бояться Фортуни,
мудрі її переносять.

○

Людина придумала Фортуну,
щоб не бути без смутку.

○

Не всі можуть бути патриціями¹.

○

Поки доля сприяє,
то й бик телят родить.

○

Кого часто випадок обминає,
нарешті знаходять.

—

¹ Патрицій — представник родової знаті.

І осел натрапляє на полову.

○

Не буває такої доброї долі,
на яку не можна було б
за що-небудь поскаржитись.

○

Чим більше діло,
тим воно небезпечніше.

○

Щастя містить у собі
іноді й частинку нещастя.

○

Крапля щастя краща
від бочки мудрості.

○

Щастя сприяє дурням.

○

Фортуна робить дурним того,
кому надто сприяє.

○

Забуття непоправного —
найбільше щастя.

Важкий спогад про давнє щастя.

○

Добра нагода рідко трапляється,
а легко втрачається.

○

Називати себе щасливим —
значить наклика́ти нещастя.

○

Щастя — супутник заздрості.

○

Терпіти заздрість
може або сильний, або щасливий.

○ ○ ○

Не блаженний той,
хто себе таким не вважає.

○

Проти щасливого і бог безеплий.

○

Щасливий той, хто завзято захищає
те, що любить.

o o o

Нещастя — нагода для хоробрості.

o

В нещасті приходить спритність.

o

Саме життя — коротке,
а нещастя робить його довшим.

o

Нема для людей більшого покарання,
ніж нещастя.

o

Нещастя одне не приходить.

o

Кого нещастя шукає,
легко знаходить.

o

Чути докори в нещасті важче,
ніж зазнавати нещастя.

o

Коли потрібна допомога,
докоряти — значить відмовляти
в ній.

Сварка в нещасті жорстока.

o

Яке нещастя зістарітися в страху!

o

Нещастя —
бути змушеним промовчати те,
що хочеш сказати.

o

Поганий сусід — нещастя.

o

Спогад про минуле нещастя —
нове нещастя.

o

Біль і мужні серця ламає.

o

Біль змушує брехати
навіть невинних.

o

Виснажують нещасне тіло
тривожні турботи.

o

Не падай духом у нещасті.

Мала журба красномовна,
велика — безмовна.

○

Не відступай перед бідною,
а сміливо йди їй назустріч.

○

Старайся зберегти рівновагу
і в скруті.

○

Скруту слід переборювати,
а не парікати на неї.

○

Легко зазнати нещастя,
але важко його переносити.

○

Добра думка в нещасті —
половина лиха.

○

Не личить нікому, крім невинного,
надіятись у нещасті на краще.

○

Для нещастя вистачить
будь-якого поголосу.

У нещасті сподівайся на краще.

○

Чого сьогодні немає, буде завтра.

○

Нещастя рідше трапляється з тим,
хто його остерігається.

○

Яке нещастя —
ззнати кривди від того,
на кого не смієш поскаржитися!

○

Вогонь випробовує золото,
а нещастя — хоробрих мужів.

○

○ ○ ○

Двічі нещасний той,
хто був щасливий.

○

Завжди нещасний той, хто
розмірковує над тим, чого боїться.

○

Найгірше — це жити волею іншого.

Нещасний роздумує і надто мало,
і надто багато.

○

Хто знав би про нещасного,
якби сум не мав слів?

○

Хто хоче допомогти, а не може,
також нещасний.

○

Хто раб проти волі —
нещасний, але все-таки раб.

○

Насмішки над нещасним — образа.

○ ○ ○

Час зменшує смуток
і заспокоює засмучене серце.

○

Час лікує рани.

○

Час зменшує горе.

○

Довгий час і камінь руйнує.

○ ○ ○

Немає жодного болю,
який би не вгамувався.

○

Усе поглинає час, смерть
і старість.

○ ○ ○

Є деяка втіха в сльозах.

○

Готові сльози свідчать про хитрість,
а не про смуток.

○

Жінки навчилися плакати
для обману.

○

Виставляють напоказ свій сум
найбільше ті, хто найменше сумує.

○

Той справді страждає,
хто страждає без свідків.

о о о

Хто уникає диму,
той попадає в огонь.

о

По-дурному потопає той,
хто йде на дно на сухому місці.

о

Уникнувши Харібди,
попадати до Сцілли¹.

о

Пішов по вовну,
а самого остригли.

о о о

Падати з зірок.

о

Падати з неба в болото.

о

Перейти з пуху на соломі.

---

¹ Сцілла і Харібда — потвори, які нападали на мореплавців і пожирали їх.

Не завжди Сатурналії¹.

о

Не завжди олія.

о

Сьогодні Цезар, завтра — ніщо.

---

¹ Сатурналії — веселе народне свято після закінчення польових робіт (під час сонцестояння) на честь бога часу й землеробства Сатурна.

Що дала природа,
те ніхто не відніме

Що дала природа,
те ніхто не відніме.

Природа навіть у дрібницях
велика.

Ніхто не може змінити
суворих законів природи.

Звичка сильніша від природи.

Звичка — друга натура.

Велика сила звички.

Звичка — тиран.

Влада звички — найтяжча.

Більшість учинків людей
можна пояснити скоріше звичкою,
ніж розумною підставою.

Без тяжкого труда
не можна позбутися звичок.

Звичай має силу закону.

Звичай беруться від попередників.

Фортуна не має влади
над звичаями людей.

Змінюють звичай почесні.

Осел видається гарним ослу,
а свиня — свині.

Кожному своє подобається.

○

Цикада цикаді дорога,
а мурашка — мурашці.

○

Кожна лисиця свій хвіст хвалить.

○

Кожному дурневі подобається
своя булава.

○

Для людини
немає нічого кращого за людину.

○

Галка завжди сидить біля галки.

○

Осел треться об осла.

○

Мули чухають один одного.

○ ○ ○

Хоч би ти і вчив зозулю,
проте не зміниш її співу.

Ненажерливу свиню і бичем шмагай.
не проженеш із поля.

○

Свиня не хоче відвикати від поля,
на якому їй добре живеться.

○

Свиня більше радіє болоту,
ніж чистому джерелу.

○

Коли вовка велти мови, то він
завжди буде казати: ягня, ягня!

○

По кігтю лева пізнаємо,
по вухах — осла.

○

У якій шкурі народиться осел,
у такій здохне.

○

Мавпа є мавпою, якщо навіть вона
і в золотих відзнаках.

○

Помий і причеши пса,
але пес є песом і залишиться ним.

Хоч ворона й помита,
але не виглядає білішою.

° ° °

Природа дає досить усього,
чого треба.

°

Не маленьке те,
що менше від найбільшого.

°

І з малої хати
може вийти велика людина.

°

Людина вмирас,
залишаються її творіння.

°

Вчинок минув, пам'ять лишається.

° ° °

Будь-яке мистецтво —
мистецтво наслідування природи.

°

Що природне, те не потворне.

То не мистецтво, що випадково
доведене до досконалості.

°

Все, що досконале,
не стає ним швидко й раптово.

°

У досконалості зупинка шкідлива:
все, що не може йти вперед,
природно йде назад.

°

Мистецтво полягає в тому,
щоб приховати мистецтво.

°

Тільки сам творець може
найкраще судити про своє мистецтво.

°

Не кожен може бути і царем,
і митцем.

°

Мистецтво годує творця.

°

Митця хвалить його витвір.

Хай кожен вправляється
в тому мистецтві, яке він знає.

Ніхто не народжується художником.

Кожен митець вірить
у своє мистецтво.

Мистецтво зм'якшує звичаї.

Все невідоме — прекрасне.

Прекрасне від почесного
не можна відділяти.

Тільки неук ненавидить мистецтво.

Сонце світить усім

Сонце світить усім.

Немає нічого кориснішого від солі
і сонця.

Заради врятування людини
можна і образу їй спричинити.

Щоб врятувати людину,
всі засоби добрі.

Серед сліпих одноокий — цар.

Серед сліпих царює косоокий.

Навіщо сліпому дзеркало?

Сліпий не говорить про кольори.

Якщо сліпий сліпому вказує напрям,
то обидва падають в яму.

Сліпий кульгавому допомагає ногами.

Хто живе поблизу кульгавого,
вчиться сам кульгати.

Це ясно навіть сліпому.

Що в кого болить,
той про те пам'ятає.

Що у серці, те й на язиці.

Здоровий не розуміє болю,
який дошкуляє хворому.

Язик лягає на зуб, який болить.

Де болить, там тримасмо руку.

Всі ми, коли здорові,
легко даємо поради хворим.

Легко втішати,
якщо горе чуже.

Здоров'я хворого —
найвищий закон для лікарів.

Лікар — друг і слуга хворих.

Хворий шукає не красномовного
лікаря, а здатного вилікувати.

Немає мистецтва,
кориснішого за медицину.

Медицина — сестра філософії.

Гогано чинить хворий сам із собою,
коли робить спадкоємцем лікаря.

Хвороби лікуються
не красномовством, а ліками.

Добрий діагноз — добре лікування.

Краще лікувати на початку,
ніж у кінці.

Якби лікарі могли виліковувати
всі хвороби, то були б
найщасливішими людьми.

Непомірюваність —
годувальниця лікарів.

Не шкодь зайвим лікуванням,
якщо не можеш допомогти хворому.

Найкращі ліки — спокій.

Лікар лікує, природа оздоровлює.

Лікуй розумом, а не ліками!

Хай хірург спершу діє розумом
та очима, а потім скальпелем.

Терпіння — ліки від будь-якого болю.

Стогін видає біль,
але не звільняє від нього.

Немає такого смертного,
якого б не досягнув біль.

Іноді ліки небезпечніші від хвороби.

Гіркими ліками
пом'якшується гіркість жовчі.

Де гній, там надріз.

Погано було б лікареві,
якби нікому не було погано.

Нестриманий хворий робить лікаря
жорстоким.

Душевний біль не заживає.

Більше треба лікувати рани душі,
ніж тіла.

Навіть загосні рани
залишають по собі шрами.

Старий рубець не треба знову
роз'ятрювати.

**Здоровий дух
у здоровому тілі**

Здоровий дух у здоровому тілі.

Добре здоров'я
краще за найбільше багатство.

Бути здоровим і мудрим —
два блага в житті.

Немає нічого ціннішого
від здоров'я тіла.

Зичи здоров'я собі —
частіше лице мий і руки.

Хочеш бути міцним,
втішатись добрим здоров'ям —
чорні турботи жени,
не привижуйсь ніколи до гніву.

Чистота — подруга здоров'я.

Рута, часник, теріак¹,
горіхи, і груші, і редька —
ось від отрути смертельної
протиотрута надійна.

Здоровіший від риби².

Поміркваність — запорука здоров'я.

Хто поміркваний в їжі,
той лікар для себе.

Проста їжа — найкорисніша.

Сир і хліб —
найкраща їжа для здорової людини.

¹ Теріак — засіб проти отрути, що містив у собі близько сімдесяти елементів.

² У стародавніх римлян було повір'я, що риба ніколи не хворіє.

Споживай плоди з хлібом,
якщо хочеш бути здоровим.

Свіжі яйця, червоні вина,
юшки поживні,
хліб з найчистішого борошна
силу дарують людині.

Від яйця до яблук¹.

Хліб із сіллю
добре заспокоює
голодний шлунок.

Треба їсти, щоб жити,
а не жити, щоб їсти.

Спочатку їсти,
потім мудрувати.

¹ Яйцем римляни починали обід, яблуками — закінчували.

Після обіду пройдиш,
відганяючи сон опівденний.

Рух — це здоров'я.

Надмірне наповнення шлунка
шкодить.

Пишний, багатий обід —
це найбільша кара для шлунка.

Більше людей загинуло
від пересичення, ніж із голоду.

Достаток їжі
послаблює гостроту розуму.

Немає солодоців, які б не приїлись,
якщо часто їх споживати.

Чим більше люди п'ють,
тим більше відчують спрагу.

○
Коли шлунок ситий,
то завжди весела голова.

○
Будь-яка надмірність шкодить.

○
Радість дає голові той,
хто дає радість шлункові.

○
Після азела¹ грубі харчі
не лізуть у рот.

○
Сита людина хвалить піст.

---

¹ Азел — морська риба, яка цінувалась дуже високо гурманами.

Сон відновлює сили.

○
Чим більше сплю, тим менше живу.

Без друзів — сумно

Без друзів — сумно.

Друг — найбільший скарб у житті.

Друзі виявляються в біді.

Друг у небезпеці дорожчий,
ніж гроші.

Краще бути без грошей,
ніж без друзів.

Ніхто не може бути кращим лікарем,
ніж вірний друг.

Справжній друг — неначе другий я.

112

Ніхто не може вдовольнитись
самим собою: кожна людина
потребує товариша.

Друг аж до віттаря.

Собі робить добро той,
хто другові робить добро.

Для друзів усе спільне.

Єднає друзів вірність.

Нових друзів набувай,
давніх не забувай.

Людей повно, друзів мало.

Дехто жадає друзів,
хоч сам не гідний дружби.

Вірний друг — рідкісний птах.

113

Треба з'їсти разом багато модіїв¹
солі, щоб дружбу спізнати.

Остерігайся вважати когось другом,
поки його не випробував.

Друга випробуй,
випробуваного люби.

Не тісний жоден дім,
який багатьох друзів приймас.

Для друга — груди,
для ворога — чоло.

Провину друга
справедливо вважай своєю.

Якщо ти вади друга терпиш,
робини їх своїми.

---

¹ Модій — міра синких тіл.

Довіряй другові так,
щоб він не став схожим на ворога.

Друга не годиться ображати
навіть жартома.

Легко з друга зробиш ворога,
якщо не виконаєш своїх обіцянок.

Втрата друга — найбільша втрата.

Краще близький сусід,
ніж далекий брат.

У кого хороший сусід,
тому сяє щасливий день.

Давай друзям тям більше,
чим менше маси.

Куди хилить щастя,
туди й хилить прихильність людська.

Успіх знаходить друзів.

○

Поки кипить горщик, живе дружба.

○

У щасливих багато родичів.

○ ○ ○

Нещастя легше переживати гуртом.

○

Спільне нещастя —
полегшення для всіх.

○

Мати співучасників у скорботі —
втіха для знедолених.

○

Справжня любов пізнається
в нещасті.

○ ○ ○

Сама природа створила дружбу.

○

Дружба — сіль життя.

Справжня дружба — вічна.

○

Без дружби нема життя.

○

Дружба зміцнює щастя
й полегшує нещастя.

○

Того самого прагнути, те саме
ненавидіти, того самого боятися —
у цьому полягає дружба
між чесними людьми.

○

Дружба або об'єднує рівних,
або робить їх такими.

○

Друзи з рівними собі!

○

Найміцніша дружба буває
між рівними.

○

Дружба може бути тільки
між добрими людьми.

Дружба з доброзичливою людиною —
найбільше споріднення.

○
Дружба краща від свояцтва.

○
Дружба, зав'язана за чаркою,
нетривка.

○ ○ ○
З ким поведешся, таким і станеш.

○
Чоловік пізнається
по своєму товаришеві.

○ ○ ○
Найбільше споріднення — духовне.

○
За духом, а не за очима,
вибирає собі чоловіка цнотлива.

○
Для закоханого
будь-які труднощі легкі.

Кожний закоханий — воїн,
і Купідон¹ має свій військовий табір.

○
Коли любиш, не знаєш,
а коли знаєш, не любиш.

○
Любов у всіх одна і та ж.

○
Любов перемагає все.

○
Часто любов творить те,
чого не може зробити могутність.

○
Любов багата медом і жовтю.

○
Любов — найкращий учитель.

○
Рану любові заліковує той,
хто її завдає.

¹ Купідон — бог кохання.

Любов не можна посидувати
зі страхом.

○

Любов не можна відібрати,
але можна заглушити.

○

Пристрасть засліплює людей.

○

Любов сліпа.

○

Любов засліплює навіть великі уми.

○

Любити і зберегти розум
не може і бог.

○

Закохані — безумні.

○

У любові гнів завжди оманливий.

○

Гнів закоханих —
відновлення кохання.

Хто щиро любить, той суворо карає.

○

Давня любов не відчуває іржі.

○

Любов і кашель не приховаш.

○

Ніхто не може уникнути ні любові,
ні смерті.

○

Любові не можна вилікувати зіллям.

○

Немає ліків від любові.

○

Любов — як сльоза: починається
з очей, а западає в серце.

○

Хочеш, щоб тебе любили, люби сам;
хочеш, щоб тобі допомагали,
допомагай іншим.

○

Полюби мене, нікчому,
бо хорошого всі люблять.

Навіть те, що зовсім негарне,
здається прекрасним тому,
хто любить.

○
Хто кохає жабу,
тому вона видається Діаною¹.

○
Далеко від очей, далеко від серця.

○
Чого не бачить око,
того серцю не шкода.

○
Погано скаржитись на того,
кого любиш.

○
Безглуздя переслідувати того,
кого всі люблять.

○
Не посаг шлюб робить щасливим,
а доброчесність.

---

¹ Діана — богиня місяця й полювання,
покровителька жінок.

Вічним робить шлюб не тіло, а дух.

○ ○ ○
Жінка — краса нашого життя.

○
Де нема пеплума¹,
там нема справжньої радості.

○
Жінка або любить, або ненавидить,
третього не буває.

○
Жінка в любові і в ненависті
готова на все.

○
Що не дозволено жінкам,
те не дозволено й чоловікам.

○
Жіноче серце завжди змінне й хитке.

○
Турбуватись про жінок — значить
втрачати надію на відпочинок.

---

¹ Пеплум — жіноче плаття, одяг.

Надто закоханий у свою дружину —
перелюбник.

○

У поганому рішенні жінки
перемагають чоловіків.

○

Немає гіршої кари,
як погана жінка.

○

Поганий чоловік — погано,
погана жінка — найгірше.

○ ○ ○

Подружжя без дітей,
як день без сонця.

○

Не одружуйся в травні! ¹

---

¹ Стародавні римляни вважали місяць травень нещасливим тому, що він — між місяцем квітнем, присвяченим Венері (богині краси і кохання), і місяцем червнем, присвяченим Юноні (покровительці жінок, захисниці шлюбів і пологів).

Поблажливість батьків
робить дітей лінйивими.

○

Що дозволено Юпітерові ¹,
те не дозволено бичу.

○

Материнська любов — пайдорожча.

---

¹ Юпітер — верховний бог стародавніх римлян.

Яке дерево, такий плід

Яке дерево, такий плід.

Яблука падають недалеко
від власного стовбура.

Погане дерево — погані плоди.

Не плодоносить восени те дерево,
яке не цвіло весною.

З поганого кореня
родяться погані плоди.

Погана курка — погане яйце.

З поганого яйця
не вилуплюється хороший птах.

Птаха пізнають зі співу.

Який птах, такий спів.

За пір'ям пізнаємь птаха.

Одним голосом співає папуга,
іншим — перепел.

Гадюка народжується від гадюки.

Змія не народить мотузки.

З морської цибулі не виростає
троянда.

Ніколи драпіжні орли
не породжують мирних голубів.

Сини йдуть за батьками,
дочки — за матерями.

Який батько, такий син.

○

Яка мати, така й дочка.

○

Ледачий хазяїн робить
і слуг ледачими.

○

Яка жінка, такий і обід.

○

Який господар, такий слуга.

○

Який жрець, такий народ.

○

Як ми вітаємось, так і нас вітають.

○

Як хто чинить,
так з ним і поведяться.

○

Залізо гостриться залізом.

Живи мирно з людьми,
війну веди з вадами

Живи мирно з людьми,
війну веди з вадами.

Поки є люди, будуть вади.

Ніхто не народжується без вад.

Жоден великий талант не був
без домішки божевілля.

Маленькі пороки великих
неминуче стають великими.

Пороків вчать без наставників.

Бувають пороки епохи, а не людини.

Порок, який приніс вік,
вік і забере з собою.

Часто пороки бувають у сусідстві
з чеснотами.

Лестоці раніше були пороком,
потім стали звичасм.

Що в інших осуджуєш як порок,
не допускай у собі.

Звичайна вада вдачі — зарозумілість.

Своїх хиб не бачимо, а чужі
осуджуємо.

Більше уваги звертаємо
на чужі хиби, ніж на власні.

Чужі вади маємо перед очима,
а свої — за спиною.

На іншому бачиш вошу, а на собі
й кліща не можеш вгледіти.

Хто хоче іншому несправедливо
докоряти, хай спочатку
подивиться на себе.

Хто хоче говорити проти іншого,
сам повинен бути безгрішним.

Крук дорікає крукові за чорноту.

Чапля обвинувачує воду в тому,
що не вміє плавати.

«Фе»,— озвався казан,
сміючись із чорної печі.

Усі помиляються, та тільки дурень
обстоює свої помилки.

Навіть найрозумніший помиляється.

Інколи й чотириногі спотикаються.

У кого не буває осяличих вух?

Ніхто не буває мудрим повсякденно.

Потрібно вболівати за помилки
і радіти їх виправленню.

Ти менше помиляєшся, якщо знаєш,
чого ти не знаєш.

Краще тричі запитати,
ніж один раз помилитися.

Хто швидко виправляє свою помилку,
той її пом'якшує.

На помилці іншого
виправляй свою.

Кожен з нас грішить.

Людська помилка заслуговує
пробачення.

○

Більше шкодять погані приклади,
ніж помилки.

○

Хто сприяє грішному, двічі грішить.

○

Необережно грішить той, хто пізніше
розкаюється у вчиненому.

○

Коли грішать старший вік,
тоді поганого вчаться молодший.

○

Ні в чому не грішать очі,
якщо очам не наказує розум.

○

Нижчий знає все,
у чому грішать вищий.

○

Кожному доводиться розплачуватись
за свої гріхи.

За гріхи молодості
розплачуємось на старості.

○ ○ ○

Гнів — короткочасне безумство.

○

Шаленість і гнів уражають розум.

○

Гнів чесної людини — найважчий.

○

Гнів звичайно
нічого не бере до уваги.

○

Ні до чого гнів,
на який ніхто не зважає.

○

Сам спогад про гнів —
маленький гнів.

○

Розгніваного уникай
на короткий строк, ворога —
на довгий.

Розгніваний, отямившись,
гнівається сам на себе.

Розгніваний не може говорити
нічого, крім обвинувачень.

Розгніваний вважає, що він може
більше, ніж насправді.

Розгніваний батько
найжорстокіший сам до себе.

Закон бачить розгніваного,
розгніваний не бачить закону.

Пристрасть думає про те,
чого хоче, а не про те,
що робити годиться.

З пристрастей виникають
ненависть, розбрат, незгода,
суперечка і війна.

Хто перемагає гнів,
перемагає найлютішого ворога.

Пристрасть і гнів —
найгірші порадики.

О жалюгідна війна,
коли осел лунцює осла!

Жорстоку людину не зворушують
сльози, а тішать.

Однакова жорстокість —
не прощати нікому
і прощати всім.

Іншим прощай часто,
собі — ніколи.

Хто не вмів щадити своїх,
допомагає ворогам.

○ ○ ○

Пиха робить людину дурною.

○

Надмірна воля заводить
у безмірне рабство.

○

Надмірна впевненість
приносить згубу.

○

Деякі не знають,
якою стежкою самим іти,
а іншим показують дорогу.

○

Із зарозумілості
народжується зухвалість.

○

Слава зарозумілого
швидко стає ганьбою.

○

Надмірне благородство
щодо нахабної людини недоцільне.

○ ○ ○

Підлість — сама собі найбільша кара.

○

Підлість не починається з учинків,
а виявляється у них.

○

Підлість небагатьох —
нещастя для всіх.

○

Подвійна підлість —
фальшива зовнішня порядність.

○

Якщо ти не карасиш
за правопорушення,
сприяєш підлості.

○

Лихий хоч не може шкодити,
проте подумує про це.

○

Хто хоч раз був поганим,
завжди вважається поганим.

Хто хоче щось погане вчинити,
той завжди для цього знайде нагоду.

Краще чого-небудь не знати,
ніж вчитися поганого.

Погане те рішення, яке не можна
змінити.

Покарання поганого — захист добрих.

Хто жаліє поганих людей,
той шкодить добрим.

○ ○ ○

Небезпека швидше приходить,
коли нею легковажать.

З маленької іскри
виникає великий вогонь.

Вогонь біля соломи —
небезпечна річ.

Ліс росте довго,
а згорас в одну мить.

Легше знищити щось,
ніж повернути до життя.

Часом порятунок буває гіршим
від самої небезпеки.

Найгіршою є прихована безпека.

○ ○ ○

Під шкурою ягняти часто
приховується вдача вовчиці.

Однією рукою тримає камінь,
а другою простягає хліб.

Мед на устах, а за поясом бритва.

З одного цвіту добувається і мед,
і отрута.

Під солодким медом часто
ховасться згубна отрута.

Язики в меді, серця у жовчі.

Де мед, там і жовч.

Всюди, де є солодке,
там знайдеш і квасне.

Облеслива мова має свою
отруту.

Найнебезпечніший той ворог,
який прикидається другом.

Підступний друг мало чим
відрізняється від ворога.

Лицемірний друг шкодить більше,
ніж відвертий ворог.

Вбережи мене, боже, від друга:
від недруга я сам захищусь.

З поганого товариша стає
шкідлива людина.

Не говори погано про недруга,
а думай.

Заздрісний друг небезпечніший
від підступного ворога.

Ніхто безпечно не здобуває
довіри ворога.

Ворог до прохань глухий.

Коли помирає ворог,
не котяться слюзи з очей.

Відомстити ворогові —
отримати друге життя.

○ ○ ○

Важко полювати
з силуваними собаками.

○

Нікого не завантажуй тим,
чого сам не можеш нести.

○

Не хочеш прикрощів,
не завдавай їх іншим.

○

Хто копас яму іншому,
сам попадає в неї.

○

Лихий собака
сам ходить покусаний.

○

Хто готує нещастя іншому,
готує його собі.

○

Кожного ловлять його ж тенетами.

○ ○ ○

Де незгода буває,
там часто шкода гуляє.

○

Незгода робить дорожчою згоду.

○

Початок розбрату —
робити спільне власним.

○

Хто не помагає, той шкодить.

○

Коли двоє сперечаються,
третій радіє.

○

Один дім не годувє двох собак.

○

Сварка завжди доказ найгіршого.

○

У надмірній суперечці
губиться правда.

Меч вражає тіло, а слово — душу.

○

Язик не має кісток,
однак інколи розтирає кістки.

○

Лицемірний в одному,
лицемірний у всьому.

○

Як іноді милосердя карає,
так іноді жорстокість милує.

○

Немає місця на землі,
де засуджувалось би милосердя.

○

Не тішся чужим нещастям.

○ ○ ○

Яке життя, така й смерть.

○

Лихому собаці коротка прив'язь.

○

До ганебного не примусиш.

Більша образа від лихослів'я,
ніж від побоїв.

○

Недозволене манить.

○

Ми завжди прагнемо до забороненого
і бажаємо того,
в чому нам відмовлено.

○

Дозволеного менше хочеться.

○ ○ ○

Важко красти, коли злодій охороняє
будинок.

○

Небезпечно красти в хаті злодюг.

○

Винуватець не тільки той, хто краде,
а й той, хто ховає крадене.

○

Хто украв теля, украде й бика.

Однакова кара і для того,
хто стриже вовну, і для того,
хто тримає вівцю за ноги.

І хто чинить зло, і його однопумець
заслугують однакової кари.

Хто украв бодай раз,
завжди вважається злодієм.

Хто хоч раз опоганився,
завжди буде вважатись поганим.

Навіть одна волосина має свою тінь.

• • •

Час виявляє усе.

Темне стає явним.

Довго нікому не бути в масці.

Негідник може сподіватись
на відстрочку покарання,
але не уникнуть його.

Рано чи пізно злочинця
спостигне покара.

Колись і лисиця вскочить в тепета.

Негідників стримує страх,
а не чесність.

Одного покараєш — сто виправиш.

Замовчуючи ганебний вчинок,
загострюєш провину.

Хто не соромиться свого злочину,
винний подвійно.

Хто байдужно проходить повз злочин,
підтримує його.

Втішаються безсоромні недовго.

○
Хто захищає винуватця,
готує собі покарання.

○
Хто нехтує провинною одного,
заохочує до вини багатьох.

○
Безглуздо з ненависті до винуватого
губити безневинного.

○
Не повинна шкодити снові
батькова провинна.

○
Щире визнання провини наближає
до невинності.

○ ○ ○
Найбільша втіха —
не мати жодної вини.

○
Щастя для нещасного — невинність.

Невинність — найкращий захист
від небезпек.

○
Нелегко вигадати
безневинному вину.

○
Хто говорить на захист невинного,
той красномовний.

○
Винуватий боїться закону,
невинний — Фортуни.

○
Винуватий просить,
а невинний обурюється.

○
Ніхто не повинен бути суддею
у власній справі.

○
Ніхто не повинен бути
двічі покараним
за один і той самий злочин.

○
За думку нікого не карають.

Осуджують суддю,
коли він виправдовує винуватого.

○

Осуджує себе суддя, коли виносить
несправедливий вирок.

○

Суд знає свої закони
(тобто не сунь носа до чужого проса).

○ ○ ○

Хитрощі і брехня недовго обманюють.

○

Облуда нетривала.

○

Брехун — також злочинець.

○

Брехун в одному — брехун у всьому.

○

Брехунові не вірять навіть тоді,
коли він каже правду.

○ ○ ○

Борода відростає,
а голова нічого не знає.

○

Борода не робить людини філософом.

○

Мудрий по бороді.

○

Дурнів безліч.

○

Є багато двоногих ослів.

○

Дурна шия не для дзвінків.

○

Осел при лірі
(про тупу, бездарну людину).

○

Осел над ослами на віки вічні.

○

Трьох слів зв'язати не може.

Гарбузова голова.

○

В білому на похорон,
а в чорному на весілля.

○

Шукає вузла на гладкій тростині.

○

Шукає лаврів у весільному пирозі.

○

Дурні в дорослому віці
залишаються дурнями
і на старість.

○

Кого Юпітер хоче знищити,
того позбавляє розуму.

○

Дурний дурне торочить.

○

Який чоловік, така й мова.

○

Яка мова, таке й вухо.

Хай свиня не вчить Мінерви¹.

○

Дурість одного заражає багатьох.

○

Дурні зустрічаються скрізь.

○

Дурень говорить усе,
що йому спаде на думку.

○

Хоч не вмів говорити,
не може мовчати.

○

Краще розумно мовчати,
ніж перозумно говорити.

○

Від дурного язика багато шкоди.

○

Якби ти змовчав,
то тебе вважали б філософом.

¹ М і н е р в а — римська богиня мудрості,
ремесла і мистецтва.

Дурень може більше заперечити,
ніж філософ довести.

○

Що дурень написав, те написав
(тобто як напише дурень,
не розбере й розумний).

○ ○ ○

Багато слів — мало розуму.

○

Море слів — крапля діл.

○

Більше галасу, ніж користі.

○

Богуз на словах ловить левів.

○

Хто багато говорить, мало робить.

○

На ділі ми часто не дотримуємось
того, що кажемо.

○

Говорить одне стоячи,
а інше — сидячи.

Всього потроху, а в цілому — нічого.

○

Слова, слова і нічого більше.

○

Легко сказати, важко зробити.

○

Де діло, не треба слів.

○

Майно збільшується ділом,
а не словами.

○

Дурні, уникаючи одних помилок,
роблять інші.

○

Дурень страждає від спраги
і біля самої річки.

○

Дурня впізнають
по частому сміху.

○

Обітниця дурнів ніхто не слухає.

Хто з дурнями поведеться,
глупоті набереться.

Хто товаришує з дурнем,
сам собі шкодить.

Дурний розумнішає після шкоди.

Випадки з дурнями —
наука на майбутнє.

Після вчиненого порада нічого
не варта.

Хапас щит після поранення.

З різкою проти гладіатора.

Пізно лагодити хлів,
коли злодій тягне волів.

З шилом на лева.

Не треба ставити огорожі,
коли пропало стадо.

Не бачити зелені в лісі.

Додавати зірки до неба,
листя до дерев.

Весною рахувати квіти.

Шукати свічку, тримаючи її в руці.

Шукати воду в морі.

Порожній колосок найвище пнеться.

Порожній посуд
найдзвінкіш дзвенить.

Порожні бочки голосно гудуть.

○

Бур'ян швидко росте.

○ ○ ○

Байдиківання мало приносить хліба.

○

Безділля рук робить ледачою спину.

○

Нічого не роблячи, ми вчимося
робити погане.

○

Усе зло від неробства.

○

Хто не працює, той бідує.

○

Лінивий сам собі шкодить.

○

Тільки нікчемну вівцю
обтяжує власна вовна.

Лінивому завжди свято.

○

Кіт любить рибу, але не хоче
замочити лапи.

○

Хто багато спить,
той ходить голодний.

○

Хто полюбляє хроніти,
той має пісний харч.

○ ○ ○

Через людську жадібність
Фортуна стала богинею.

○

На злочин штовхає жадоба.

○

Хто всього хоче, все втрачає.

○

Жадібний хоче раніше наситити очі,
ніж шлунок.

Очі жадібніші, ніж живіт.

Жадібний ніколи не говорить
«вистачить» і «досить».

Бідному багато чого бракує,
жадібному — всього.

Недовгий вік підопічного
в жадібного опікуна.

Дивиться на овочі,
а хапає солонцю.

У світі немає такого багача,
який би сказав: «Я багатий».

Не бути жадібним — уже багатство,
не бути марнотратним — прибуток.

Ніхто не повинен бути жадібним,
а найменше — стара людина.

У стайні собака сам не їсть сіна
і коневі не дозволяє.

Ні собі, ні іншому.

Скнара не робить нічого доброго,
хіба що коли помирає.

Скнара —
сам причина свого нещастя.

Хто живе лише для себе,
мертвий для інших.

У скупого ніколи не бракує причин
для відмови.

Дірявого глека не наповниш.

Заздрість свят не дотримується.

Сусідова худоба дає більше молока.

На чужих полях хліб здається
завжди кращим.

○

Заздрість гнівається мовчазно,
але вороже.

○

Заздрість — супутниця слави.

○

Заздрій чахне від чужих успіхів.

○

Заздрого пронизує заздрість
наскрізь.

○

Краще викликати заздрість,
ніж жалість.

○ ○ ○

Підозрілість сама собі готує
суперників.

○

Підозріння завжди спрямоване
в поганій бік.

○ ○ ○

Страх усе перебільшує.

○

Коли приходять страх,
не спиться.

○

Гідний осуду, хто завжди
всього боїться.

○ ○ ○

Відважному не страшна небезпека.

○

Вдома — леви, поза домом — лисиці.

○

У мирі — леви, на війні — олені.

○

Боягуз бачить небезпеки і там,
де їх взагалі немає.

○

Від кого ворог далеко,
той може добре захищатись.

Полохливі погрожують.

○

Боїться своєї власної тіні.

○

На своєму смітнику і півень герой.

○

У півня більше сили
поблизу свого житла.

○

Біля дверей будинку
собака лютіший.

○

Біля своєї буди
собака сміливіший.

○

Боязкий собака більше гавкає,
ніж кусає.

○

Боязкий називає себе обережним,
а скуний — оцядливим.

○ ○ ○

Скупість — найбільша бідність.

○

Скупа душа не насититься ніяким
багатством.

○

Скупого не заспокоюють гроші.

○

Скупому завжди мало.

○

Скупому бракує як того,
що він має, так і того,
чого він не має.

○

Бідному багато чого бракує,
скупому усього бракує.

○ ○ ○

Плач спадкоємця —
замаскований сміх.

Щедрий з чужої кишені.

○

З чужої шкіри вирізають
широкі ремені.

○ ○ ○

Не все дозволене гідне похвали.

○

Похвально робити те, що годиться,
а не те, що дозволяється.

○

Те, що безсоромно розхваляють,
стає нестерпним.

○

Самохвальба викликає огиду.

○

Народ мене освістусь,
а сам я собі плещу у долоні.

○ ○ ○

Вино затемнює розум людини.

Обжерливість і пияцтво знищує
більше людей, ніж гострий меч.

○

Перша чарка сприяє спразі, друга —
веселості, третя — насолоді,
четверта — безумству.

○

Пияцтво — добровільне безумство.

○

Пияцтво — розсадник вад.

○

Пияцтво забирає чесність, майно
і почесні.

○

Пияцтво розумного робить ледачим.

○

Пияцтво ламає все те,
що мудрість творить.

○

Багато вина хилити — недовго жити.

о о о

Один одного вартий.

о

З того самого борошна
(верстата, стада).

о

Бритва натрапила на брусок.

о

Цвях вибивається цвяхом.

о

Клин вибивається клином.

о

Силу слід відбивати силою.

о о о

Чого новий глек набереться,
тим на старості і тхнутиме.

о

Зіпсоване яблуко
швидко пеує сусіднє.

о

Єдина пляма пеує усе добро.

170

Одна хвора вівця заражає
всю овечу отару.

о о о

Непрошений гість хай застається
за порогом.

о

Незапрошений до хати
хай не сідає на стілець.

о

На раду не приходь,
поки тебе не запросять.

о

Якє товариство при столі,
така й закуска.

о

Цпій і їж, поки сили дозволяють.

о

Хто не має фіміаму, приносить
у пожертву борошно з сіллю.

171

○ ○ ○
Пізно варити їжу,
коли вже ставиш стільці.

○
Хто пізно приходять, далеко сидить.

○
Тим, хто пізно приходять, — кістки.

○ ○ ○
Невдячній людині марна допомога.

○
Один невдячний
нікоди не щастить усім нещасним.

○
Грієш змію за пазухою.

○
Не годуй левеняти!

○
Нікчемний той птах, який бруднить
своє гніздо послідом.

Поспішай поволі

Поспішай поволі.

Часто затримка виходить на краще.

Поспіх сам собі загайка.

Поспішність необачна й сліпа.

Хто спішить у два місця, до жодного благополучно не дійде.

Виконуючи нашвидкуруч дві справи, жодної добре не виконаєш.

Хто береться водночас за багато справ, жодної не виконає.

Хто все починає,
нічого не кінчає.

У квапливості супутник — каагтя.

Хто западто спішить,
тому менше щастить.

Втрачаємо певне, коли женемось
за непевним.

Полювати відразу на двох вепрів.

Білити дві стіни з одного відра.

Сидіти на двох стільцях.

Одним махом піймати двох кабанів.

Рапін ніж починати, помізкуй.

Добре обдумавши, краще зробиш.

○

Зважуй ретельно,
що треба вирішити один раз.

○

Думай наперед про довгу зиму.

○

Собака, кваплячись,
народжує сліпих щенят.

○

Коза ще не окотилась,
а цап уже скаче в хліві.

○

Не вважай своїм,
що ще може змінитись.

○

Не має ще вугра той,
хто тримає його за хвіст.

○

До перемоги не труби про тріумф.

○ ○ ○

Поспіх у покаранні — злочин.

○

Поспіх — мачуха суду.

○

Нікого не звинувачуй
і не хвали поспішно.

○

Не суди, поки не вислухаш
другої сторони.

○

Хто квапливо судить,
спішить розкаятись.

○

Спочатку знайди винуватого,
а потім його карай.

Часу не марнуй

Часу не марнуй.

Користуйся життям, бо воно швидкоплинне.

Втішайся життям, поки живеш.

Живи, поки доля дозволяє.

Користуйся світлом, поки Феб¹ щедро його розсіває.

Куй залізо, поки воно гаряче.

---

¹ Феб — тобто Аполлон — бог світла, сонця, молодості і мистецтва.

Іж ковбасу, поки вона не остигла.

Веселімося, поки молоді!

Молодість — найприсмііша пора.

Літо не завжди триватиме:
мостить гвізда!

Минуле не вернеться ніколи.

Після смерті немає утіх.

Ні життя, ні Фортуна
не вічні.

Час не прив'язаний до стовпа канатами.

Погано живуть ті, хто думає,
що житимуть вічно.

Світ обертається, немов жорна.

○

Уміти втішатися прожитим
життям — значить жити двічі.

○

Живи для інших, якщо хочеш жити
для себе.

○

Життя — мандрівка.

○

Життя — короткий сон.

○

У житті наслідуй добрих людей,
а в писанні — досвідчених.

○

Короткий вік людини достатньо
довгий, щоб жити добре і чесно.

○

Життя коротке, але здається
довгим через нещастя.

○

Життя не буває без смутку.

Опинившись у біді,
легко знехтувать життям.

○

Цли життя короткий,
а слави — вічний.

○

Людське життя коротке,
і славна смерть — безсмертя.

○

Муза вінчає славу, а слава — Музу.

○

Кожна година ранить,
остання вбиває.

○

Довге життя приносить тисячу
прикростей.

○

У житті стати на шлях
добрих людей ніколи не пізно.

○

Найкраще наслідувать предків,
коли йшли вони праведним шляхом.

Не годиться жити на самоті так,
а на Форумі — інак.

○

Непогано прожив життя і той,
хто народився й помер невідомим.

○ ○ ○

Поки живу, надіюсь.

○

Без надії сподіваюсь.

○

Добра надія зміцнює дух
і сил додає.

○

Надія властива живим;
у мертвих немає надії.

○

Надія — пайсолодша бідність.

○

Надія — остання втіха в нещасті.

○

У кожного своя надія.

Сподіваюсь на світло після мороку.

○

Надія — це сновидіння наяву.

○

Надія приносить полегшення
злидареві, масток — скнарі,
а смерть — нещасній людині.

○

Часто добра надія обманюється
пророкуванням.

○ ○ ○

Присмною є та година,
яка настає без чекань.

○

Несподіване трапляється частіше,
ніж нам здається.

○

Багато що приносить
негадана мить.

○ ○ ○

Бажати пізно — годі й бажати.

Часто одна година повертає те,
що забрало десятиліття.

○

Поки Рим раду радив,
Сагунт¹ здався.

○

Через вагання часто пропадає
нагода.

○ ○ ○

Поганий птах — вік.

○

Побойись старості:
вона одна не приходить.

○

Старість називають хворобою
і прирівнюють до безсилля.

---

¹ Сагунт — іберійське місто на південь від річки Іберу. Щоб створити привід для війни з Римом, Ганнібал обложив Сагунт і здобув його після восьмимісячної облоги. Так почалась у 218 р. до н. е. друга Пунічна війна.

Над старим левом навіть зайці
насміхаються.

○

Мертвого лева навіть щепята
кусають.

○

Немає нічого ганебнішого,
як старому життю починати.

○

В Харона¹ човні
стояти одною ногою.

○ ○ ○

Легковажність властива молодості,
розсудливість — старості.

○

Що говорить старший,
сприймається, як порада.

---

¹ Харон — міфічний старий човняр, що перевозив душі померлих через річку підземного світу.

Рідко стара людина міняє думку
свою.

○

Старі стають удруге дітьми.

○ ○ ○

Пам'ятай про смерть!

○

Кожен день слід упорядковувати,
як останній.

○

Як багато доводиться розкаюватись
тим, хто довго живе!

○

Бійся того,
хто не боїться смерті!

○

Кого люблять боги,
той молодим помирає.

○

Ніде ми, люди, не вмираємо краще,
як там, де добре жили.

Путь у підземне царство
звідусіль однакова.

○

Знати, коли прийде твій час,—
значить постійно вмирати.

○

Людина помирає стільки разів,
скільки разів втрачає своїх
близьких.

○

Добра смерть для людини,
коли вона гасить нещастя в житті.

○

Боятися смерті гірше, як померти.

○

Коли знехтуєш смертю,
переможені усі страхи.

○

Ніхто не помирає передчасно,
якщо помирає нещасним.

○

Смерть — кінець страждань.

Немає нічого певнішого від смерті,
немає нічого більш непевного
від години смерті.

○

Кожному призначено свій день.

○

Кому випало на долю народитися,
тому доведеться й померти.

○

Ніхто не може уникнути смерті.

○

Остання година робить усіх нас
рівними.

○

Смерть зрівнює скіпетри з мотиками.

○

Смерть не визнає сану:
забирає і царя, і злидаря.

○

Смерті блідої стопа б'є однаково
в двері хатин і в брами вельмож.

○ ○ ○

Відправитись до предків.

○

Відправляйтесь у царство тіней.

○ ○ ○

Про мертвих або кажуть добре,
або нічого не кажуть.

○

Пощади похованих!

○

Хай їм буде легкою земля!

Як хто одягається,
такими й почеснями
наділяється

Як хто одягається,
такими й почеснями
наділяється.

Одяг видає людину.

Говорить про людину її зовнішній
вигляд.

Пізнавай людину по одягу.

Хто судив про одяг по скрині?

Не одяг прикрашає людину,
а людина — одяг.

Хороший одяг — не доказ мудрості.

Розум людини не виявляється
в одязі.

Клобук не робить монахом.

Одяг блищить, а живіт бурчить.

Ззовні — блиск, всередині —
неохайність.

Часто під убогим плащем
приховується мудрість.

Під лахміттям часто приховується
добра душа.

Під одягом нужденним можуть бути
добрі руки.

Виглядає, як сова серед ворон.

Осел серед мави (бджіл).

Погануля серед мави
буде найгарнішою.

○

Який вираз на обличчі,
такий і стан душі.

○

Краса минуца.

○

Усе показне опадас, неначе цвіт.

○

Видом гарна, та розумом нікчемна.

○

Граціозність (кучерявість) —
не чоловіча прикраса.

○ ○ ○

Лисий, як гарбуз.

○

Лисина — не вада, а доказ мудрості.

○

Увесь — кості та шкіра.

Чутки ходять по світу

Чутки ходять по світу.

○

Добра чутка повільно летить,
а погана — швидко.

○

Чутка росте по дорозі.

○

Поговір не завжди пустий.

○

Поголос швидко сповіщає про лихо.

○

Будь-який поголос може призвести
до бід.

○

Треба більше довіряти очам,
ніж вухам.

Я передаю те, що мені розповіли.

Відсутній сам собі шкодить.

Не всякому поговору вір.

Кращий один очевидець,
ніж десять тих, що чули.

Слухай багато, говори мало.

Слухай, дивись, мовчи,
якщо хочеш жити у мирі!

Якщо хочеш спокою,
стримуй балакучий язик.

Велика справа — мовчання!

Мовчання нікому не шкодить,
а шкодить базікання.

Велика нагорода за мовчання.

Стеж за тим, що говориш,
а не за тим, що думаєш.

Приборкуй свій язик,
а ще частіше — любострастя.

Зв'язки язик, бо він тебе зв'яже.

Язик може бути найбільшим добром
і найбільшим злом.

Нікому не шкодить,
що ти промовчав, а шкодить те,
що ти сказав.

Коли мовчини, не зустрічаєшся
з небезпекою.

Природа дала один рот і два вуха,
щоб більше слухати, ніж говорити.

Ніхто не грішить мовчанням.

Завжди зберігай міру і в розмові,
і в мовчанні.

Або мовчи, або хай твоя мова
буде кращою за мовчання.

Те, що хочеш замовчати,
не говори нікому.

Будь-яке слово містить у собі те,
що під ним розумієш.

Слова зв'язують людей,
мотузки — роги биків.

Не вміє мовчати той,
хто не вміє говорити.

Хоч не вміє говорити,
не може мовчати.

Мовчання — приборкувач гніву.

Хто мовчить, той, очевидно,
погоджується.

Мовчання рівнозначне визнанню.

Хто мовчить, достатньо хвалить.

Не хоче знати ситий,
що тернить голодний

Не хоче знати ситий,
що тернить голодний.

Голод — учитель ремесел.

Голод — найкращий кухар.

Голодний плунок рідко нехтує
простими стравами.

Голодний пічим не нехтує.

Голодному і гірке солодке.

Сирий біб солодко смакує
голодному зубві.

Голодному чорний хліб здається
білим.

Голод — найкраща приправа
до страви.

Голод — важка мука.

Голодний осел не боїться палиці.

Голодний шлунок не слухає настанов.

Голодний шлунок не приносить
радощів.

Безсонна ніч завжди мучить
голодних.

Голодного не треба зачіпати.

Бідність — не вада.

Бідність примушує людину
багато чого випробувати.

Бідність учить всього,
чого тільки вона доторкнулась.

Бідність — джерело всіляких
винаходів.

Бідність змушує до зла.

Бідний всюди поневіряється.

Маєш ас¹, тебе цинять в ас,
маєш більше, то й цинуватимуть
тебе більше.

¹ Ас — дрібна римська монета.

Завжди кожного цінували настільки,
скільки мав грошей.

В убогого немає ні батьків,
ні друзів.

Ганебна бідність,
породжена марнославством.

Погано живеться тому,
хто живе з чужої ласки.

Жити на гірчиці (тобто жити бідно).

Лизати сіль (тобто жити у злиднях).

Голий, як пенька породила.

Нічого не мати під рукою.

Піти з торбиною по світу.

Той смертний потребує найменшого,
який найменше прагне.

Бійся того,
хто боїться бідності!

Бідний змінюється,
коли стає багатим.

Бідняк гине, коли починає
наслідувати багатого.

Погана втіха — звикати до чужого.

В чужій кошарі не годують добре
овець.

Життя для злидаря довге,
а для щасливця — коротке.

○ ○ ○

Краще бути чесним бідняком,
ніж нечесним багатим.

○

За бідним столом
безпечніше їсти.

○

Власний хліб солодший
від медів.

○ ○ ○

Якщо нині нам погано,
то не завжди так буде.

○

Не одним боком світить місяць.

○

Не для всіх днів сонце зайшло.

○

Жодна велика буря не буває
тривалою.

○ ○ ○

Краще мати щось, ніж нічого.

Краще торкнутись до чогось,
ніж ні до чого.

○

Краще мати худого коня,
ніж порожній хомут.

○

Краще задовольнитись половиною
паланиці, ніж зовсім нічого не їсти.

○

Краще поганий замок при хаті,
ніж ніякого.

○ ○ ○

Необхідність не знає закону.

○

Необхідність дає закони,
але не отримує їх сама.

○

Необхідність не знає нічого,
крім перемоги.

○

Необхідність — найкращий учитель
красномовства.

Необхідність не знає свят.

○

Необхідність загострює розум.

○

Проти необхідності і боги нічого
не вдіють.

○

Не шукай того,
що приховано з необхідності.

○ ○ ○

Ліки від потреби — поміркованість.

○

Потреба залізо ламас.

○

В чому немає потреби,
тому гріш ціна.

○ ○ ○

Будь-яке лихо швидко приходить,
повільно відходить.

Будь-якому лихові легко
запобігти в зародку.

○

Пожежа в сусіда — і твоє лихо.

○

Не зачіпай того, що спокійне.

○

Не зачіпай зла, що заснуло.

○

Гній смердить, коли його часто
ворушать.

○

Не дражни собаки, який хоче спати.

○

Мале лихо часто є великим добром.

○

Великої журби не приховаш.

○

Горе годувальниці — друге
після горя матері.

Сльози не допоможуть.

○ ○ ○

Біда навчас ремесла.

○

Часто біда додає розуму.

○

Страждання вчить розуму.

○

Не буває той розумним,
хто не зазнав біди.

○

Той не пізнав солодкого,
хто не спробував гіркого.

○

Нестерпна скрута вчить
багато дечого.

○

Скрута робить бідняка брехуном.

○

Біда робить людей
богобоязливими.

Біда приходить незваною.

○

Одна біда виникає з іншою.

○

Безодня безодню кличе.

○

Смуток змінює смуток,
а страх — страх.

○

Кого часто біда оминає,
нарешті знайде.

○

Біда по селу одинцем не ходить.

○

Неочікувана біда завжди
більше лякає.

○

Немає такої біди, щоб у ній не було
якоїсь користі.

○

І гірка шкода приносить користь.

Не буває поганого без доброго.

○

З двох бід слід вибирати меншу.

○

Щасливо порозумнішав той,
хто порозумнішав від біди іншого.

○

Добре побачити в чужому нещасті те,
чого треба уникати.

○

Обережним чужі біди йдуть
на користь.

○

Ми часто вчимося на чужій біді.

○

По наступному завжди судять
про попереднє.

○ ○ ○

Стояти на цямрині.

○

Стояти на крайній цеглині.

Бути між вовком і собакою.

○

Тримати вовка за вуха.

○

Знаходитись між молотом і ковадлом.

○

Висіти на тонкій нитці.

○

Наставляти п'яти проти рогна.

○

Хоч цегла гре камінь, хоч камінь —
цеглу, кінець один і той же.

○

Убогий подорожній співатиме
перед розбійником.

○ ○ ○

Не доможеться нічого той,
хто не просить.

○

Хто годує, тому служу.

Швидше послухався того,
хто просить, ніж того, хто наказує.

○

Торби жебраків завжди порожні.

○

Убогому саков ніколи не наповниш.

○ ○ ○

Багатство — не благо.

○

Багатство і почесні непевні
й короточасні.

○

Вчись вдовольнитись малим.

○

Найбагатшим є не той,
хто багато має, а той,
хто задоволений тим, що має.

○

Хто живе в достатку, стає пихатим.

○

Достаток не вадить.

Ситість породжує зухвалість.

○

Кіт, поївши мишей, жартує.

○

Багатство породжує клопоти.

○

Багатство породжує скупість.

○

Важливо, який ти, а не що ти маєш.

○

Хто має багато, бажає більшого.

○

Більше маєш, більше хочеться мати.

○

Багатство мудрому служити,
а дурнем керує.

○

Багач є або шельма, або нащадок
шельми.

○

Жити серед вічних троянд.

Ніхто з порядних людей
не став раптом багатцем.

○

Всі запитують, чи багатий,
ніхто — чи добрий.

○

Лежати серед троянд.

○

Бути серед фіалок.

○ ○ ○

Один засіває поле,
а інший збирає плоди.

○

Один полює дичину,
а хтось поїдає печеню.

○

Полохати зайця для інших.

○

Так ви не для себе носите вовну,
вівці!

І чужу працю жнуть у свій шлунок.

○ ○ ○

Не плюй на небо.

○

Хто високо пнеться, звисока падає.

○ ○ ○

Живи, уникаючи дружби з царями.

○

Жарти з царями небезпечні.

○

У царів довгі руки.

○

Царям гірше, ніж самим рабам.

○

Навіть тиран, наказуючи,
чимало від чого залежний.

○

Можновладець, коли просять,
примушує.

Просьби багатіїв збройні.

○

Коли собака гризе кістку, то він
свого хазяїна і любить, і ненавидить.

○ ○ ○

Завинив собака, а карають свиню.

○

За те, що накоїла свиня,
розплачується часто порося.

○

За малі злочини карають,
а за великі — прославляють.

○

Павутина ловить мух, а пропускає ос.

○

Низи страждають,
коли вельможі ворогують.

○

Мала риба —
пожива для великої риби.

○ ○ ○

Людина людині — вовк, а не людина.

○

Вовк обвинувачує ягня в тому,
що каламутить річку нижче
від нього.

○

Якщо хочеш стати товаришем вовка,
наслідуй його виття.

○

Вовк вовка не кусає.

○

Демон проти демона не свідчить,
вовк вовчого м'яса не їсть.

○

Злодій пізнає злодія,
а вовк — вовка.

○

Крук крукові очей не викльовує.

○

Змії змії не кусають.

У собаки немає звичаю гризти
собачу шкуру.

○

Ти залишаш вовків стерегти овець.

○

Вовк — поганий сторож овець.

○

Вовк змінює шкуру, а не вдачу.

○ ○ ○

Туніка¹ ближча до тіла, ніж плащ.

○

Сорочка більш потрібна, ніж плащ.

○

Кожен турбується
про зручну глибину для своєї трієри².

¹ Туніка — вид сорочки у стародавніх римлян з короткими рукавами або без рукавів.

² Трієра — корабель з трьома рядами весел на кожному борту, римська трирема.

Вдячність породжує вдячність

Вдячність породжує вдячність.

○

Пошана вимагає пошани.

○

Виручи мене, а я тебе виручу.

○

Рука руку мис.

○

Подарунки приваблюють людей і богів.

○

Ціну подарункові надає той,
хто дарує.

○

Прикро, коли вручаєш дарунок
з веселим обличчям,
а приймають його зі смутком.

Подарунки ворогів — не подарунки.

○
Той, хто посилає дарунки мертвому,
нічого не дає йому, а в себе віднімає.

○
Ніщо так не ціниться народом,
як доброта.

○
Найкращий з дарунків — доброта.

○
Прекрасно все давати
й нічого не вимагати.

○
Прекрасно давати тому,
хто нічого не вимагає.

○
Щедре давання ніколи не має кінця.

○
Щедрість сіє добру славу.

○
Найсвятіша справа — пам'ятати,
кому ти зобов'язаний.

Втрачаєш, а не даєш, якщо немає
пам'яті в того, кому даєш.

○
Те, що можна дати, можна й відняти.

○
Бідний несе куряче яйце,
щоб одержати гусяче.

○
Він дає шапку, щоб дістати плащ.

○
Він дає курку, щоб отримати бика.

○ ○ ○
Невеликі гроші роблять людину
боржником, великі — ворогом.

○
Борги для чесної людини —
гірке рабство.

○
Візьми хоч половину, якщо негідник
не хоче платити.

○
Заборгувати душу.

о о о

Обіцяти моря і гори.

о

Обіцяти гори золота.

о

Одна річ — робити,
а інша — обіцяти.

о

Раніше, ніж обіцяти, подумай,
як виконати обіцянку.

о

Не обіцяй більше, ніж можеш дати.

о

«Я даю» більше важить,
ніж якщо хтось двічі скаже: «я дам».

о

Більше ціную одну річ, що маю,
ніж н'ять, що матиму.

о

Краще в руках горобець,
ніж у хмарах гуска.

Виконай обіцяне!

о

Живий пес кращий від мертвого лева.

о

Кидати слова у бездонну бочку.

о о о

Дурня тішить той,
хто вмів багато обіцяти.

о

Обіцянка без діла — радість дурневі.

о

Ганебно, коли людина одне говорить,
а інше думає.

о

Гора з горою не сходиться,
а люди сходяться.

о

Спочатку відмовити, потім зробити —
означає обманути.

о

Брати те, що не можеш віддати, —
обман.

Людині легше перенести, якщо її
відштовхнуть, ніж якщо її обмануть.

Завжди бійся того,
хто хоч раз тебе обманув.

Не вважається обманутим той,
хто знає, що він обманутий.

**За чесно зароблені гроші
приємний куплений товар**

За чесно зароблені гроші
приємний куплений товар.

○

Гроші породжують гроші.

○

Золото відкриває будь-які двері.

○

Золото зламає і сталеву браму.

○

Коли переконує золото, мова безсила.

○

Бійся поєрібленим списом,
і ти переможеш.

○

Тому, хто має, ще дадуть,
і він буде мати вдосталь.

Якщо вісь не змазана,
дорога повільніше долається.

○

Погано змазане колесо воза скрипить.

○

Гроші не тхнуть.

○

Клопіт іде слідом за грішми.

○

Сліпа любов до золота
веде до беззаконня.

○

Тобі слід розпоряджатися грішми,
а не бути їхнім рабом.

○ ○ ○

Щасливий, хто проводить життя
без купівлі-продажу!

○

Купець хвалить товари,
які хоче збути з рук.

Добрий товар
легко знаходить покупця.

Миліше те, що дорожче коштує.

Річ коштує стільки,
скільки за неї платять.

Покупцям прикрашене
завжди підозрілим здається.

Хто хоче мати прибуток,
повинен робити витрати.

Рідкісним повинно бути те,
що хочеш довго вважати дорогим.

Річ сама за себе говорить.

Життя — багатогранне й мінливе

Життя — багатогранне й мінливе.

Де життя, там і поезія.

З нічого ніщо не виникає.

Теперішнє старе було колись нове.

По-новому, але не нове.

Ніщо не нове під сонцем.

Людська натура прагне нового.

Найприємніша з усього — новизна.

Нові мітли завжди кращі.

Рости, мов ті соти.

О часи, о звичаї!

Усі люди — актори.

Найважча справа —
подобатись багатством.

Навіть Юпітер усім не догодить.

Є міра в речах.

Сподобатись володарям —
не найбільша честь.

Риба пеується від голови.

Те, що належить кесарю, — кесареве.

Шляхетній людині просити —
відчувати себе рабом.

Його ніготь більше значить,
ніж ти увесь.

Ця людина навіть не варта
трьох фіг.

У своєму домі будь хазяїном,
а в чужому — ягням!

Перець, а не людина.

Людина одне каже, а інше думас.

Марно шукати засобів
проти блискавки.

Марно просиш того,
хто не може тобі співчувати.

При тихій погоді кожен керманіч.

○

Легко бути добрим там,
де ніщо не перешкоджає.

○

Легко тих перемагати,
що не чинять опору.

○

Ніхто не питає, звідки він має,
досить того, що має.

○

З горіха виростає ліщина.

○

Де вим'я, там і випуклість.

○

Де немає нічого, там немає нічого.

○

Ніхто не може дати того,
чого не має.

○

Достатком легко користуватися.

Де немає нічого,
там імператор не має влади.

○

Де ти не маєш ніякої сили,
там нічого не бажай.

○

Хоч немає сил, проте саме бажання
варте похвали.

○

Пити те ж саме материнське молоко.

○

Схожий, як молоко на молоко.

○

Сьорбнути пташиного молока.

○

Мислення змінюється відповідно
до успіхів.

○

Немає пророка в своєму краї.

○

Папір усе витримує.

Знайти легко, вибрати важко.

○

Зайвим є давати настанови знавцєві.

○

Якщо ти слухася неохоче, ти —
раб; якщо ж охоче — служитель.

○

Дійшовши до кінця,
не бажай повертатись.

○

Якщо тобі потрібна груша, йди
до грушевого дерева, а не до в'яза.

○

Якщо в тебе є щось краще,
запропонуй, а нема — підкорися.

○

Якщо всі згодні,
то і я не заперечую.

○

Ми через силу віримо тому,
чому важко вірити.

Хто ховається в глушині,
той сам собі закон.

○

Хто має вуха, щоб слухати, хай чує.

○

Хто піднімав теля,
зможе підняти й бика.

○

Хто не зміг стати кіфаредом,
стає флейтистом.

○

Негарно пахне той,
хто завжди гарно пахне.

○

Неприємно сидіти посеред двох
вогнищ.

○

Там, де довго горів вогонь,
завжди є дим.

○

Вітер живить вогонь,
і вітер його ж гасить.

Полум'я найближче до диму.

○

Ми терпимо дим ради вогню.

○

Якщо покладеш вогонь на долоню,
вогонь знищить долоню,
а не долоня — вогонь.

○

Високу тополю гне сильний вітер.

○

У великій річці
ловиться велика риба.

○

Великі води можна перейти
біля їх витоків.

○

Вода (крапля) довбас камінь
не силою, а частим надінням.

○

Стояча вода легко псується.

○

Вислизас, як вугор.

У каламутній воді
найлегше ловити вугра.

○

Осуджують те, чого не розуміють.

○

Минуле легше осуджувати,
ніж виправляти.

○

Один свідок — не свідок.

○

Юнаки легко слухаються
гірших порад.

○

Чим вправніший гравець у кості,
тим він більший шахрай.

○

Надмірне панібратство породжує
презирство.

○

Коли дерево зрубане,
хто хоче збирати дрова?

Коли кішка спіймана,
миші скачуть по столі.

○
Поки кіт спить,
миші обкрадають комору.

○
Коли ключ знайдено,
дверей не ламають.

○
Перетягнута струна рветься.

○
Весь час натягнутий лук
швидко ламається.

○
Скільки не кидай,
попадеш в інше місце.

○
Добрий пастух стриже овець,
а не здирає з них шкуру.

○
Якщо відбираєш щось проти волі,
значить грабуєш, а не просиш.

Ослів кличуть на подвір'я
для перевозу вантажу.

○
Верблюду, який прагне придбати роги,
втрачає вуха.

○
Свина розриває мішок,
коли з'їсть зерно.

○
Ослові потрібна їжа, вантаж і батіг.

○
Ліра галці не потрібна.

○
Мають зброю тварини:
кінь — копита, а бик — роги.

○
Будь-яка вигода приходить
зі своїм тягарем.

○
Всяляка насолода шкодить тобі,
кому, усміхасться.

Насолода приємна для чуттів,
але часто згубна для душі.

Жалюгідною є насолода,
коли думають про небезпеку.

Таємна насолода скоріше на страх,
ніж на радість.

Одна радість породжує іншу.

Радощі є початком горя.

Після радості — плач.

Сльозами зворушити камінь.

Краще плакати замолоду,
ніж на старість.

Жодне правило не без винятку.

Мені від цього ні посіву, ні жнив.

Божевільний вважає,
що всі інші — божевільні.

Скільки рабів, стільки ворогів.

Погана душа на самоті
задумає ще гірше.

Де стерво, там і круки.

Рідкісніший від білого крука.

Білий дрізд.

Скільки коршун облетить
(тобто дуже багато).

До останньої поршинки.

Кількість бере верх
над здоровим глуздом.

○
До живого м'яса.

○
Від кінчиків нігтів
аж до самої маківки.

○
Хто не може бити по ослу,
б'є по попоні.

○
Перш за все не шкодити.

○
Найбільша хвала тому, хто може,
але не хоче шкодити.

○
Хто торкається смоли,
нею забрудниться.

○
Нелегко одночасно дмухати
і втягувати в себе.

Втримувати що-небудь
на шиї і плечах.

○
Не бачити
навіть близько поставленої речі.

○
Бачу краще і схвалюю,
а йду за гіршим.

○
Нелегко літати без крил.

○
Буває, що й черепаха літає.

○
Співати одну і ту ж пісню.

○
Свисток солодко співає,
коли ловець манить птаха.

○
Сови сперечаються
у співі з лебедями.

○
Голос волаючого в пустелі.

Лебединий голос.

○

Місяць не зважає
на гавкіт собаки.

○

Орел не ловить мух.

○

Слон не турбується про комара.

○

Велике ковадло не боїться стуку.

○

Міцне ковадло не боїться молота.

○

Свіжий борець сміливіше вступає
у бій на жовтому піску.

○

Голодні мухи найбільш падокучливі.

○

Криві і прямі поліна
однаково горять.

Не з усякого поліна
вирізьбиш Меркурія¹.

○

Не взувай на обидві ноги один чобіт.

○

Не виголошуй барвистих слівцець,
а говори прямо.

○

Не пехтуй тим,
що підіймає на самий верх.

○

Навіть колючка присмпа,
з-за якої видно троянду.

○

Та, яка була хоч один раз
служницею, господинею ніколи
не буде.

○

Розпусниця — знаряддя ганьби.

¹ Меркурій — вісник богів, римський
бог торгівлі і прибутку, покровитель
гімнастичних змагань.

Подарунки, а не сльози
роблять розпусницю милосердою.

Коханець — як смолоскип: палає
сильніше, коли його розпалюють.

Одна справа бути коханцем,
інша — любити.

Раз так, то хай буде й так, — сказав
мужик, загубивши рябу свиню.

Під тінню свого виноградника.

Коли мул родить.

Скоріше кози зійдуться з вовками.

Скоріше вогонь змішається з водою.

До грецьких Календ¹ (тобто ніколи).

Не мати ні початку, ні кінця.

Не відступати ні на ніготь (палець).

Навіть пальця не простягнути.

Не бути ні полководцем,
ні останнім солдатом.

Якби не було «якби»,
то кожен був би досконалий.

Кінь, що біжить, не потребує шпор.

Пробувати кулаків.

¹ У римлян Календами називалось
перше число кожного місяця. У греків
поняття «Календи» не було.

Пробувати руками й ногами.

◦

Щось шити на свою голову.

◦

Зашивати комусь рота.

◦

Знімати з когось шкуру.

◦

Промовляти до глухих.

◦

Запрягати насильно биків у віз.

◦

Торкнутися пальцем неба.

◦

Двічі спіткнутися
об один і той самий камінь.

◦

Білити слонову кістку чорнилом.

◦

Уміти зробити з чорного біле.

Сукати з піску мотузки.

◦

Наяву бачити сні.

◦

Учити орла лігати.

◦

Учити дельфіна плавати.

◦

Учити рака іти вперед.

◦

Ловити рибу в каламутній воді.

◦

Купувати кошеня в мішку.

◦

Вкладати хліб у холодну піч.

◦

Писати по воді.

◦

Виправляти криве.

Орати плугом небо.

○

Сіткою ловити вітри.

○

Черпати воду решетом.

○

Випивати море.

○

Жалітися мачусі.

○

Наплювати собі за пазуху.

○

Доїти козла.

○

Робити велику хворобу
з малого болю.

○

Робити бурю в ополонику.

○

Робити з мухи слона.

Робити з клоаки фортецю.

○

Надутись, як жаба.

○

Стара лисиця нелегко
попадається в тенета.

○

Проти лисиці треба хитрувати
по-лисячому.

○

Хитрість обманюється хитрістю.

○

Обман знешкоджується обманом.

○

В темноті все довкола чорніє.

○

Вночі приховуються хиби.

○

Ніч — мати думок.

○

Ніч приносить пораду.

Пізніші думки часто кращі
від попередніх.

Пізніші думки звичайно бувають
розумнішими.

Вечір визначає день.

Наступний день завжди гірший
від попереднього.

День буває то мачухою, то матір'ю.

Часто один день дає те,
в чому відмовляє цілий рік.

По спілих яблуках судять,
що скоро падатимуть сусідні.

Все має свій час.

Знай — що, коли.

З М І С Т

- 5 Вступне слово *Йосипа Ковова*
16 Батьківщина — спільна мати
всіх громадян
20 В єдності — сила
25 Добра справа торжествує
38 Розум — скарб людини
58 Праця — не тягар, а добро
69 Учись, але у вчених,
неуків сам навчай
78 Кожен — коваль свого щастя
92 Що дала природа,
те ніхто не відніме
99 Сонце світить усім
106 Здоровий дух у здоровому тілі
112 Без друзів — сумно
126 Яке дерево, такий плід
130 Живи мирно з людьми,
війну веди з вадами
174 Поспішай поволі

- 178 Часу не марнуй
190 Як хто одягається,
такими й почестями наділяється
193 Чутки ходять по світу
199 Не хоче знати ситий,
що терпить голодний
219 Вдячність породжує вдячність
226 За чесно зароблені гроші
приємний куплений товар
229 Життя — багатогранне й мінливе

ЛАТИНСКІЕ ПОСЛОВИЦЫ
И ПОГОВОРКИ

Составление и перевод
с латинского
Ю. В. Цымбалюка

Серия «Мудрость народная»
Сборник сорок третий

Киев, издательство художественной
литературы «Дніпро», 1987
(На украинском языке)

Редактор В. Г. Струтинський
Художник О. В. Бичко
Художній редактор В. А. Кононенко
Технічний редактор Л. М. Смолянюк
Коректор О. С. Зінченко

Информ. бланк № 3648

Здано до складання 27.11.86.
Підписано до друку 16.03.87.
Формат 70×108^{1/16}.
Папір друкарський № 1.
Гарнітура звичайна нова.
Друк високий.
Умовн. друк. арк. 5,6.
Умовн. фарбовідб. 11,506.
Обл.-вид. арк. 4,647. Тираж 50 000 пр.
Зам. 6—374. Ціна 60 к.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро». 252601; Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика «Жовтень».
252053, Київ, вул. Артема, 25.

Л27 Латинські прислів'я та
приказки / Перекл. з ла-
тинської, упоряд. Ю. Цим-
балюка; Вступ. слово
Й. Кобова; Іл. худож.
О. Бичка.— К.: Дніпро,
1987.— 256 с.— (Мудрість
народна, зб. 43).

До збірника ввійшли кращі
прислів'я та приказки стародав-
ніх римлян і латиномовні при-
слів'я та приказки епохи серед-
ньовіччя.

Л 4703000000—165
М205(04)—87 165.87 82.3(0)—6.

